

Oriënteren

Kan de econoom voor het formuleren van een economisch beleid nuttige informatie halen uit de *Derde nota over de ruimtelijke ordening in Nederland*? Tot nu toe heb ik de neiging deze vraag met nee te beantwoorden. Deel I van deze nota, de *Oriënteringsnota ruimtelijke ordening*, bevat immers weinig concreet nieuws. Hiermee wil ik geenszins beweren dat ze beter niet had kunnen verschijnen. Het is namelijk nuttig de Nederlandse planologische problemen en wensen weer eens op een rijtje te hebben. Bovendien is het interessant te weten wat de achtergronden, uitgangspunten en beleidsvoornemens van de regering zijn. Maar daarmee is wel alles gezegd.

Toch zal de *Derde nota* de komende tijd voortdurend in de belangstelling staan. Zij stelt ons namelijk in de gelegenheid veel politieke oordelen te spuien, zonder dat de toehoorder argwaan krijgt. Ruimtelijk ordenen is thans dan ook meer dan het verdelen van een land in vakjes. Het houdt zich bezig met vele onderdelen van het menselijke welzijn. Planologie lijkt hierdoor de super-wetenschap te zijn waarin vele disciplines zich thuis moeten voelen: er is inbreng mogelijk van architecten, sociologen, biologen, medici, economen, demografen, sociografen enz. Hierdoor is het begrijpelijk dat de planologie door vaagheden ongreepbaar dreigt te worden. De inbreng van een bepaalde discipline moet immers voor alle andere disciplines duidelijk zijn. Bovendien mag niet één discipline de boventoon voeren.

De *Oriënteringsnota ruimtelijke ordening* is hierdoor voor de practicus, die als hij zijn werk goed doet zijn hele leven al aan het oriënteren is, ongreepbaar. De practicus — en dat kan degene zijn die een concreet economisch beleid moet uitstippelen — kan slechts aan het werk als de overheid duidelijk realiseerbare doeleinden en aanvaardbare instrumenten heeft gepresenteerd. De *Tweede nota over de ruimtelijke ordening in Nederland* faalde hierin en als we niet oppassen ondergaat de *Derde nota* hetzelfde lot. De nota's over de ruimtelijke ordening lijken dan de politieke programma's van de diverse regeringen te worden: ze strelen slechts de ideologische zintuigen.

Het eerste deel van de *Derde nota* vermeldt duidelijk waarin de *Tweede nota* faalde:

1. de bevolkingsspreiding is mislukt;
2. het patroon van gebundelde deconcentratie is onvoldoende gerealiseerd;
3. de centrale open ruimte is sterk aangetast;
4. de kleine kernen groeiden te snel;
5. de stadsvernieuwing verliep te traag;
6. het openbaar vervoer kwam niet tot zijn recht;
7. er is geen nieuw beleid met betrekking tot onroerend goed tot uitvoering gebracht;
8. de modernisering van het lokaal en regionaal bestuur ging te traag;
9. de autosnelwegen werden niet snel genoeg uitgebreid;
10. de grote regionale militaire oefenterreinen zijn niet tot stand gekomen.

Achteraf vinden velen de twee laatste punten geen ramp. De *Derde nota* heeft voor een groot deel dezelfde doelstellingen als haar voorganger. Daarom is het interessant te weten waarom deze doelstellingen nog niet zijn gerealiseerd. In deel I staat dat dit veelal komt door tekortschieten van de effectiviteit van de gehanteerde beleidsinstrumenten. Het tekent hierbij aan, dat de ruimtelijke ordening in steeds sterkere mate binnen een aantal spanningsvelden moet opereren. Een belangrijke rol bij die spanningsvelden spelen de keuzen tussen 1. economische en ecologische belangen; 2. belangen van huidige en toekomstige generatie; 3. individuele en collectieve belangen. M.a.w. indien we door meer eensgezind optreden deze belangen voldoende tegen elkaar kunnen afwegen, zullen de beleidsinstrumenten effectief zijn.

Omdat een eensgezind optreden evenwel praktisch onmogelijk is, zullen de instrumenten moeten worden aangepast aan de zgn. spanningsvelden. Helaas moeten we constateren dat er tot nu toe in de economische politiek geen instrumenten bestaan die de economische doelstellingen die uit de *Tweede nota* volgen, kunnen verwezenlijken. Wij komen hiermee op regionaal- en sectoraal-economisch terrein. Onlangs verscheen van de hand van Prof. Paelinck een interessant boekje waaruit blijkt dat er nog bitter weinig bekend is over de doelmatigheid van het regionale en sectorale beleid 1). Bovendien weten we dat vele regionale economen hun twijfels hebben over de effectiviteit van de selectieve investeringsregeling, die de doeleinden van het ruimtelijk beleid in Nederland ten dele moet verwezenlijken. Hieruit kan worden afgeleid dat — vooral indien we rekening houden met de diverse spanningsvelden — de instrumenten onvoldoende op hun doelmatigheid worden beoordeeld.

Bij de uitvoering van de *Derde nota* zou men wel eens op dezelfde moeilijkheden kunnen stuiten. Vooral ook omdat er nog enkele spanningen bij komen: de zorg voor het milieu, de beheersing van de groei en de vermindering van ongelijkheid en achterstand. De beleidsmensen zullen — om een voorbeeld te noemen — concreet moeten weten hoe de productieprocessen, waarvan de nadelige effecten niet kunnen worden teruggedrongen, moeten worden afgeremd of stopgezet. Zij moeten bovendien weten om welke processen het gaat.

De *Oriënteringsnota ruimtelijke ordening* bevat goede voornemens, schreef Drs. S. E. Pronk vorige week terecht in *ESB*. Ik wil daaraan toevoegen dat deze voornemens operationeel moeten worden. De Nederlandse ruimtelijke ordening wordt bepaald niet gediend als er over enige jaren een *Vierde nota* nodig is omdat de tweede en derde faalden.

L. Hoffman

1) Prof. Dr. J. H. P. Paelinck, *Hoe doelmatig kan regionaal en sectoraal beleid zijn?* Bedrijfskundige signalen, Stenfert Kroese BV, Leiden 1973.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Oriënteren	209
Column Een verrukkelijk boek, door <i>Drs. W. Siddré</i>	211
<i>Dr. F. van Dam:</i> Wondermedicijnen tegen verkeersspitsen (I)	212
<i>Drs. P. H. Gommers:</i> De convergentietheorie achterhaald?	215
Notitie Boven de zestig, door <i>Dr. J. H. C. Lisman</i>	219
Bedrijfseconomie Procedures; een analyse (II) en samenvatting, door <i>Prof. Dr. A. Bosman, Drs. M. Geersing en R. R. van den Heuvel</i>	222
Fisconomie De niet-belastingmiddelen en de begrotingsruimte, door <i>Drs. H. M. van de Kar</i>	226
Boekennieuws Claude Abraham en André Thomas: Micro-economics; optimal decision making by private firms and public authorities, door <i>Drs. P. J. Uitermark</i>	228
<i>Dr. A. J. Bindenga:</i> Het vrije beroep van accountant, door <i>C. P. A. Bakker</i>	230

Behoeft uw staf uitbreiding?

Verzuimt dan niet ESB voor uw oproep in te schakelen.

ESB biedt u een grote trefzekerheid, óók bij aspirant-leidinggevende functionarissen in de commerciële, administratieve of aanverwante sectoren.

Adv.-afd ESB
Postbus 42
SCHIEDAM

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerker: W. D. Franckena.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 83,20 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 52 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptakaart) op girorekeningno. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 2,50 (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekeningno. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam,
tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut
Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Een verrukkelijk boek

Economie is een controversieel vak, aldus luidt de fundamentele premisse die ten grondslag ligt aan de conceptie van een nieuw leerboek. Verschillen van mening bestaan en zijn zelfs belangrijk. Deze stellingen wil Richard Gill de lezers van zijn nieuwe boek *Economics, a text with included readings 1*) inprenten. Naar mijn mening is hij daar voortreffelijk in geslaagd.

De wijze waarop Gill eerste-jaarsstudenten wil laten kennismaken met het vak is een aantal opzichten uniek te noemen. Dit blijkt vooral uit de opbouw van het boek. Gill heeft zelf ruim 500 bladzijden tekst geschreven. Hierin legt hij de theoretische structuur van het vak vast. Daar doorheen heeft hij veel stukjes tekst van andere auteurs volledig in zijn eigen tekst geïntegreerd. Laat ik een voorbeeld geven. Gill constateert op de eerste bladzijde het opmerkelijke feit dat het economische systeem in het algemeen nogal soepeltjes functioneert. Hiervan wordt de lezer zich pas goed bewust als Gill de lezer verast met enkele veelzeggende voorbeelden waarbij de zaak volkomen spaak liep, zoals bijvoorbeeld bij de hyperinflatie in Duitsland in 1922 en 1923. De auteur volstaat dan niet met een opmerking over het verzoevelvoudigen van het algemeen prijsniveau binnen enkele dagen (in feite stegen van juni 1922 tot november 1923 de prijzen met meer dan 10 triljoen procent), maar hij last op dat moment ook een stuk tekst van Bresciani-Turroni in om de betekenis hiervan zo goed mogelijk tot de lezer te laten doordringen. In deze „reading” van Bresciani-Turroni worden in kort bestek van 800 woorden de maatschappelijke gevolgen van deze hyperinflatie beschreven. Andere readings zijn vaak langer. In totaal nemen de readings ongeveer 300 van de ruim 800 bladzijden van dit boek in be-

slag. Als ik het goed heb geteld, incorporeert Gill op deze wijze stukjes van tenminste 70 auteurs, waaronder Smith, Ricardo en Keynes. Overigens werd ruim 50% van deze readings in 1967 of later geschreven. Deze readings verrijken de tekst als geheel in sterke mate omdat daarin direct op de toepassing van economische concepten wordt gewezen.

Economie is, volgens Gill, geen „technische” discipline, waarin uitsluitend algemeen aanvaarde proposities worden gedaan. De controverses zijn niet beperkt tot de marges van het vak. Juist om deze controverses zo goed mogelijk tot uitdrukking te laten komen heeft Gill zes „Great Debates” in zijn boek verwerkt. De onderwerpen die hierbij behandeld worden zijn: de marxistische kritiek op het kapitalisme, het monetarisme, Galbraith en zijn *New Industrial State*, loon- en prijsbeheersing, ecologie en economische groei en tenslotte economische ontwikkeling en democratie. Deze Great Debates worden in die hoofdstukken ingelast waarin de thema's van zo'n debat besproken worden. De keuze van de debates is vaak zeer geslaagd. De felle toon van Solow tegen de *New Industrial State*, de reacties hierop van Marris en Galbraith zelf zullen veel lezers prikkelen tot nadenken. Dat geldt ook voor de *Blueprint for Survival* (een artikel uit *The Ecologist*) en de reactie hierop uit het blad *Nature* in de Great Debate voor ecologie en economische groei.

Richard Gills eigen bijdragen aan dit boek, m.n. de theoretische

structuur van het vak, verdient meer commentaar dan op deze plaats gegeven kan worden. De theoretische structuur is zeker niet in het water gevallen. Het boek bevat, tenminste voor eerste-jaarsstudenten, voldoende „hardware”. Dat kan ook moeilijk anders bij een auteur die van mening is dat juist de theoretische structuur aan controversisten laat weten hoe zij van mening verschillen. Ik zal hier slechts een schets geven van de economische theorie in Gills boek. Verspreid over de gehele tekst trof ik elf kringloopschema's aan. In hoofdstuk 1 wordt een kringloopschema gebruikt om het begrip schaarste duidelijk te maken. Dan komen er drie kringloopschema's waarin de circulaire kringloopstromen van een zuivere markteconomie, van een stelsel van markt-socialisme à la Oskar Lange en van een gemengde economie geïllustreerd worden. De volgende drie hebben betrekking op sparen en investeren in economieën met en zonder een macro-economisch evenwicht. Zeer fraai is de prent die de kringloop weergeeft behorende bij het algemeen evenwichtmodel met volledig vrije mededinging op goederen- en factormarkten. Meer actueel zijn de kringlopen in het op één na laatste hoofdstuk waarin Bouldings „throughput”- en „Spaceship Earth” economieën worden beschreven. Het systematisch verwerken van deze kringloopgedachte in Gills tekst, bij zeer uiteenlopende onderwerpen, garandeert mijns inziens dat niet gevreesd hoeft te worden dat de theoretische structuur van het vak onder de tafel verdwijnt, waarop zoveel controversiële gerechten worden geserveerd.

Het nieuwe boek van Gill — naar zijn zeggen een vrucht van 20 jaar nadenken in Harvard over de wijze waarop economie gebracht moet worden voor eerste-jaarsstudenten — is zeer fraai uitgevoerd. De readings en de Great Debates krijgen elk een eigen kleur in druk. Voorts bevat het boek foto's van 16 vooraanstaande economen, waaronder Tinbergen. Ik voorspel dat de bekende leerboeken van Samuelson en Lipsey het zwaar te verduren zullen krijgen nu Gill op de markt is gekomen.

W. Sidré

1) Goodyear Publishing Company, 1973.

Wondermedicijnen tegen verkeersspitsen (I)

DR. F. VAN DAM

Het verkeer in en om vele grote steden veroorzaakt, vooral tijdens de spitsuren, grote problemen. Af en toe duiken in de pers berichten op over spectaculaire experimenten in binnen- en buitenland die in één klap een einde aan de malaise zouden kunnen maken. Dr. F. van Dam, werkzaam bij de verkeerssector van het Openbaar Lichaam Rijnmond en voorzitter van een commissie die het effect van werktijdenspreiding heeft onderzocht, gaat in een tweetal artikelen in op de merites van enkele van deze „wondermedicijnen“.

Het eerste artikel dat de variabele werktijden als hoofdthema heeft, treft u hieronder aan. Het tweede artikel, dat binnenkort in ESB zal verschijnen, neemt het openbaar vervoer, in het bijzonder de metro, nader onder de loep.

Inleiding

Verkeerscongestie is een ziekte, waaraan talloze steden van onze moderne wereld lijden. Van tijd tot tijd kan men in de krant lezen, dat er een wondermedicijn tegen is ontdekt. Een wondermedicijn, omdat het middel geen fysieke ingrepen vereist en uitermate goedkoop is. Een dergelijk krantebericht is onvolledig, als niet is vermeld dat die of die stad binnenkort een proef zal nemen. De geïnteresseerde lezer, die iets over de afloop van het experiment wil weten, moet daarvoor meestal meer dan normale moeite doen, want de ex-ante berichtgeving is doorgaans heel wat uitbundiger dan de ex-post berichtgeving. Daarvoor is alle aanleiding. Noch de forensen-rondvaartbootdienst in Amsterdam, noch de „witte auto's" in Montpellier, noch de gratis tram en bus in Rome — om enkele voorbeelden te nemen — blijken de verkeerssituatie noemenswaard te hebben beïnvloed. Natuurlijk is dat niet zo verbazingwekkend, want de gemiddelde burger reageert in het algemeen op redelijk voorspelbare wijze en meer analyse van het consumentengedrag ex-ante zou dan ook menige teleurstelling hebben kunnen voorkomen.

Eén van de wondermedicijnen, die wij zorgvuldig in onze voorbeelden hebben vermeden, zijn de gespreide werktijden. Met de regelmaat van de klok hoort men echter ook de stelling poneren, dat gespreide werktijden de spits wezenlijk kunnen spreiden.

Studiegroepje

Het is een gelukkige gedachte van enkele bestuurders in het Rijnmondgebied geweest, om enig onderzoek omtrent gespreide werktijden te entameren. Ook wondermedicijnen kunnen beter worden geanalyseerd, alvorens ze aan proefpersonen toe te dienen. Door het Openbaar Lichaam Rijn-

mond werd hiertoe een „breed samengesteld" studiegroepje geformeerd. Er werd aan deelgenomen door een vertegenwoordiger van het bedrijfsleven (Kamer van Koophandel), van vakverenigingen, door een deskundige op het gebied van interne zaken en personeelsbeleid (van de Gemeente Rotterdam) en door verkeersdeskundigen (van de Gemeente Rotterdam en van Rijnmond). Tijdens de studieperiode is een aantal diensten van de Gemeente Rotterdam overgeschakeld op een systeem van variabele werktijden. Dit bleek zeer stimulerend voor de studie te zijn, omdat de gelegenheid te baat werd genomen cijfermateriaal te verzamelen over enkele aspecten van het gedrag van de hierbij betrokken personeelsleden.

De actualiteit van het onderwerp heeft overigens nog een oorzaak. Persoonlijke vrijheid en mondigheid van het individu — ook in zijn rol als werknemer — krijgen tegenwoordig meer aandacht. Variabele werktijden kunnen een belangrijke bijdrage leveren deze elementen meer tot hun recht te laten komen. Dit neemt natuurlijk niet weg, dat variabele werktijden niet voor alle arbeidsplaatsen mogelijk zijn, hoewel maatregelen van organisatorische aard in een aantal gevallen bezwaren kunnen wegnemen, zodat de produktiviteit door invoering van variabele werktijden onverlet wordt gelaten, of kan toenemen

Uitgangspunten

Uit de samenstelling van het studiegroepje blijkt al, dat het verkeersaspect geen overwegende rol heeft gespeeld bij de studie over variabele werktijden. Werktijden grijpen dermate diep in het levenspatroon van individuen en gezinnen in, dat — behalve overwegingen van bedrijfsorganisatorische aard — slechts elementen die op dit leefpatroon gebaseerd zijn een rol mogen spelen, behoudens gedurende abnormale situaties, zoals bijv. onlangs het geval is geweest. Duurzame manipulatie van werktijden op basis van andere overwegingen — zoals verkeeroverwegingen — werd unaniem afgewezen. Dit impliceerde, dat afwijzend werd geadviseerd over systemen, waarbij van voor de werknemer van boven opgelegde spreiding sprake is. Dus niet een systeem waarbij de fabrieken om 7 uur, de banken om 8 uur, de winkels om 9 uur en de ambtenaren om 10 uur beginnen. Omdat dergelijke systemen principieel werden afgewezen, is niet op de verkeersaspecten ervan ingegaan. Overigens hebben recente ervaringen aangetoond hoe moeilijk van boven opgelegde spreiding is te effectueren!

Van meer realisme getuigen de systemen, waarbij de werknemer zekere vrijheid wordt gelaten zijn begin- en eindtijd te variëren. Hierbij kunnen verschillende varianten worden onderscheiden:

a. de werktijd is ploegsgewijs variabel met keuze tussen een beperkt aantal vaste begin- en aflooptijden die enkele malen per jaar worden gekozen;

- b. idem, maar de begin- en aflooptijden worden dagelijks gekozen;
- c. de werktijd is individueel variabel met keuze tussen een beperkt aantal vaste begin- en aflooptijden die enkele malen per jaar wordt gekozen;
- d. de werktijd is individueel variabel met — binnen bepaalde grenzen — dagelijks gekozen begin- en aflooptijden.

Als extrema kan tenslotte nog worden genoemd een systeem, waarin de werknemer vrij is te komen en te gaan wanneer hij wil, mits hij een bepaald aantal weruren, desnoods gemiddeld, in een periode in acht neemt.

De grootste vrijheid is voor de werknemer in principe het meest aantrekkelijk; het meest extreme systeem is in onze huidige maatschappij praktisch echter nauwelijks toepasbaar, zodat systeem d wordt aanbevolen. Hierbij werd wel aangetekend, dat op systemen met minder vrijheid moet worden teruggegrepen, als de aard van de werkzaamheden zulks eist.

In het kader van dit artikel kan worden voorbijgegaan aan de facetten van variabele werktijden op het gebied van personeelsbeleid, bedrijfsorganisatie en arbeidswetgeving. De verwachting, dat de toepassing van variabele werktijden in de komende jaren sterk zal toenemen, is in dit verband van belang.

Een analyse van de verkeersaspecten, die met variabele werktijden verband houden, valt uiteen in de beantwoording van een drietal vragen, te weten:

- a. hoe sterk is het woon-werkmotief vertegenwoordigd in het spitsverkeer?
- b. zullen variabele werktijden tot een zodanige spreiding in het tijdstip van aanvang en einde van de werktijd leiden, dat hiervan duidelijke invloed op de verkeersbewegingen is te verwachten?
- c. zijn er bijkomende verkeersaspecten?

Prealabel is echter de vraag hoe de ontwikkeling van het verkeer tijdens de spits verloopt.

Verkeersontwikkeling tijdens de spits

Om de invloed van incidentele factoren zoveel mogelijk te elimineren, is niet uitgegaan van tellingen op één punt, maar van tellingen op een reeks van punten. Gekozen is uit materiaal, dat bij de gemeente Rotterdam aanwezig was, en wel voor tellingen van de verkeersintensiteit op een tweetal ringen rond respectievelijk het centrum van Rotterdam en het stedelijke gebied van de gemeente, en voor een aantal oeververbindingen.

De verkeersintensiteit bleek op alle drie de corridors minder toe te nemen dan de groei van het personenauto-park zou doen verwachten, ook als men rekening houdt met de (iets) afnemende gemiddelde jaarkilometrage per personenauto.

De ontwikkeling van de verkeersintensiteit over een reeks van jaren vertoont grote verschillen, afhankelijk van de uren van de dag die worden vergeleken. Het algemeen optredende patroon is, dat de intensiteit tijdens het drukste spitsuur het minst toeneemt, tussen de spitsen redelijk proportioneel met het autobezit en onmiddellijk voor en na de spitsuren het snelst. De toename is tijdens het drukste spitsuur op de centrumring en op enkele oeververbindingen reeds enkele jaren vrijwel nihil.

De ontwikkeling van het aantal vervoerde reizigers in de openbare middelen van vervoer, vertoont een geheel ander beeld. Hier is buiten de spitsen niet of nauwelijks van groei sprake, maar tijdens de spits veelal wel. De vervoerstoename die tijdens en door de oliecrisis is opgetreden, blijft hier buiten beschouwing.

De modal split, dat is het verhoudingsgetal dat het rela-

finac geeft u een eigen huis zonder zorgen

Totale financiering van uw eigen huis (oud of nieuw), met alle bijkomende kosten. Normale rente over gehele lening, geen afsluitprovisie.

Vraag budget-schema aan:

Het Voorlichtingsbureau voor Academici, hogere ambtenaren, staffunctionarissen, leraren etc.

Maliebaan 98, Utrecht, telefoon 030 - 31 97 47*

(I.M.)

tieve aandeel van elke vervoertechniek in het totaal der verplaatsingen aangeeft, ligt zowel plaatselijk als ook naar uren van de dag, zeer verschillend. Volledig generaliserend, dat wil zeggen een landelijk etmaalgemiddelde, bedraagt het aandeel van het openbaar vervoer circa 15% in het totaal der verplaatsingen. In stedelijke gebieden is dit aandeel echter veel hoger, en in het spitsverkeer van en naar Rotterdam-centrum bedraagt het openbaar vervoeraandeel waarschijnlijk rond 50%. In zeer grote steden zoals bijvoorbeeld Londen is dat zelfs tussen de 80 en 90%.

De gesignaleerde verschillen kunnen op twee wijzen worden verklaard. Enerzijds is de opnamecapaciteit voor auto's in de stadscentra beperkt en kan men vermoeden dat uit dien hoofde een verzadigingspunt is bereikt. Anderzijds plegen openbaar-vervoernetten overwegend radiaal gericht te zijn, hetgeen impliceert dat per openbaar vervoer de stadscentra het best bereikbaar zijn.

De relatief sterke toename van het autoverkeer in de periode onmiddellijk voor en na de spits, die met name op een aantal oeververbindingen kan worden gesignaleerd, heeft een iets andere oorzaak. Geconstateerd kan namelijk worden, dat dit steeds oeververbindingen betreft, die gedurende de spits maximaal belast zijn. Kennelijk leidt een gebrek aan capaciteit tijdens de spits dus tot een verschuiving van de vraag in de tijd.

De samenstelling van het spitsverkeer naar reismotief

Omdat een groot deel van de beroepsbevolking het werk binnen een korte periode aanvat en beëindigt, ligt de veronderstelling voor de hand dat de verkeersspitsen, die kort voor de aanvang en na de beëindiging van die werktijden vallen, worden veroorzaakt door het woon-werkverkeer. Als men dit zo wenst te interpreteren, dat er tijdens de spitsen (bijna) uitsluitend reizen uit hoofde van het woon-werkmotief plaatsvinden, is de geponeerde veronderstelling niet juist. De interpretatie, dat het woon-werkverkeer een zodanige extra belasting van de infrastructuur teweegbrengt — dus bovenop het verkeer uit hoofde van andere motieven — dat een top in de verkeersintensiteiten resulteert, geeft de werkelijkheid beter weer. De samenstelling van het verkeer naar reismotieven varieert naar uur van de dag, naar plaats en ook naar gebezigde vervoertechniek. Evenals bij de modal-split kan worden gesteld, dat een algemene verhouding niets zegt voor het onderhavige, specifieke onderwerp. Bovendien ontbreken voldoende specifieke gegevens over de reismotieven op oeververbindingen en beide ringen rond Rotterdam.

In het algemeen kan worden geconstateerd, dat tijdens het drukste uur van de ochtendspits minder verkeer uit hoofde van andere dan woon-werkmotieven plaatsvindt dan tijdens het drukste uur van de middagspits. In sommige gevallen zijn de begintijden van het werk bovendien minder

gespreid dan de eindtijden. Beide omstandigheden leiden er toe, dat het woon-werkmotief in de morgenspits relatief sterker is vertegenwoordigd dan in de middagspits. Voor de berekeningen die zijn gemaakt is aangenomen, dat van het verkeer dat Rotterdam binnengaat en daar zijn bestemming heeft, 's morgens circa 70% en 's middags 55% (in tegenrichting uiteraard) uit hoofde van het woon-werkmotief plaatsvindt. Bij het openbaar vervoer schijnen deze percentages hoger te liggen.

Invloed variabele werktijden op spitsverkeer

Uit een in 1969 verricht onderzoek was bekend, hoe de begin- en eindtijden van het werk in de Rotterdamse binnenstad waren gespreid. Deze gegevens zijn in de tabel vermeld.

Spreiding werktijden in Rotterdam-centrum in 1969

Tijdstip aanvang c.q. einde werktijd	Relatief aandeel
voor 8.— uur	15%
8.01 - 8.15 uur	22%
8.16 - 8.30 uur	45%
8.31 - 8.45'uur	10%
na 8.45 uur	8%
totaal aanvang	100%
voor 17.— uur	8%
17.01 - 17.15 uur	18%
17.16 - 17.30 uur	41%
17.31 - 17.45 uur	15%
na 17.45 uur	18%
totaal einde	100%

Door de gemeente Rotterdam zijn gegevens verzameld omtrent de keuze van begin- en eindtijden door personeel van enkele gemeentediensten, die een systeem van variabele werktijden hebben ingevoerd. De grootste populatie betrof de dienst van gemeentewerken, waar systeem d was ingevoerd. In hoeverre de oude begintijd — 8.30 uur — en de plaats van vestiging — juist buiten het eigenlijke centrum (Veemarkt) — het aankomst- en vertrekgedrag beïnvloeden, is niet bekend. Evenmin is bekend in hoeverre het seizoen (voorjaar-zomer) van invloed was.

In het algemeen bleek een duidelijke vervroeging waar te nemen. Was in de oude situatie 50% van de werknemers om circa 8.25 uur aanwezig, in de nieuwe situatie was dat reeds vóór 8.10 uur het geval. Bij 25% aanwezig divergeren de oude en nieuwe situatie nog meer: om 8.15 uur in de oude en reeds om 7.50 uur in de nieuwe situatie. Op basis van het uit deze enquête verkregen gegevens heeft de Verkeersdienst Rotterdam via een simulatie het mogelijke effect van variabele werktijden op het verkeersbeeld geschat.

Om nu van het waargenomen gedrag van de ambtenaren van de dienst van gemeentewerken tot algemene conclusies te geraken, zijn enkele werkhypothesen aangenomen, te weten:

- het gedrag van de onderzochte groep is representatief voor het gedrag van alle werknemers die nu tussen 8.00 en 8.45 uur het werk aanvangen, zo zij onder een regiem van variabele werktijden zouden vallen;
- voor de helft van de werknemers die thans tussen 8.00 en 8.45 uur het werk aanvangen, kan op een systeem van variabele werktijden worden overgegaan.

Verder zijn nog veronderstellingen gemaakt met betrekking tot enkele details van het verkeersgedrag van de onderzochte groep werknemers, die echter meer het karakter hebben van rekenkundige hulpmiddelen. Opgemerkt moet nog worden, dat de overgang van startte op variabele werktijden althans in de onderzochte situatie geen significante invloed had op de modal split.

Het reisgedrag van de werknemers van gemeentewerken

in de nieuwe situatie is vervolgens als het ware „opgeblazen” tot het 50% omvatte, van alle werknemers die tussen 8.00 en 8.45 uur het werk aanvangen. De intensiteiten op de centrumring zijn vervolgens theoretisch herberekend. Van de huidige, gemeten intensiteit zijn afgetrokken 50% van de verplaatsingen uit hoofde van het woon-werkmotief van de werknemers, die thans tussen 8.00 uur en 8.45 uur het werk aanvangen. Bijgeteld is het „opgeblazen gemeentewerkgedrag”. Het resultaat is een globaal hypothetisch intensiteitsverloop op de centrumring in de situatie dat voor 50% van de werknemers die thans vaste aanvangstijden hebben tussen 8.00 uur en 8.45 uur, variabele werktijden zouden zijn ingevoerd.

In het drukste kwartier blijkt de verkeersintensiteit nu met 12% af te nemen. De verkeersintensiteit neemt toe tussen 7.00 uur en 8.00 uur en daalt tussen 8.00 uur en 8.30 uur.

De situatie tijdens de middagspits is ongunstiger. Hiervoor zijn twee redenen aan te voeren. Het relatief groter aantal ritten uit hoofde van andere dan woon-werkmotieven, vermindert vanzelfsprekend de invloed van een afvlakking in het woon-werkverkeer. Maar bovendien wordt 's middags — anders dan 's morgens — gedurende een groot aantal kwartieren eenzelfde, kennelijk maximale intensiteit waargenomen. De afvlakking in de middagspits zal een te korte periode bestrijken om tot lagere intensiteiten te leiden. Een verschuiving binnen een volbelaste periode kan immers geen verlichting brengen; verlichting ontstaat er pas wanneer een deel van de ritten verschuift naar een periode die niet volbelast was. Dit wordt bevestigd door het bij gemeentewerken gehouden onderzoek, waaruit bleek dat de — overigens geringe — reistijdwinsten door variabele werktijden vooral in de ochtendspits optraden.

Generaliserend kan dus worden geconcludeerd, dat variabele werktijden tijdens de ochtendspits voor enige afvlakking in de verkeersintensiteit kunnen zorgdragen, maar tijdens de middagspits niet. Generaliseren is echter gevaarlijk. De gehanteerde cijfers gelden voor de Rotterdamse situatie. De samenstelling van het (spits)verkeer naar reismotief kan van plaats tot plaats sterk verschillen, ook binnen één gemeente.

Bijkomende verkeersaspecten

Eerder in dit artikel is ter sprake gekomen, dat op sommige onderdelen van het wegennet de verkeersintensiteit onmiddellijk voor en na de spitsperiode sneller dan gemiddeld toeneemt. Dit betrof met name sommige delen van de infrastructuur, die tijdens de spitsperiode volbelast zijn. Kennelijk heeft volledig capaciteitsbeslag tijdens de spits tot gevolg, dat sommigen uitwijken naar andere tijdstippen. Behalve het — bij tellingen — constateren van dit verschijnsel, is hier voor zover wij weten, weinig over bekend. Met name kan men slechts gissen naar de elasticiteit in de tijd per reismotief.

Het is echter zonneklaar, dat variabele werktijden tot gevolg hebben dat die elasticiteit in de tijd voor woon-werkritten groter wordt. Dat kan tot gevolg hebben dat, de spitsen niet afvlakken maar uitdijen. Of een zodanige ontwikkeling zou zijn toe te juichen, is problematisch.

In de huidige constellatie, wordt veel waarde toegekend aan het blijven functioneren van de binnenstad als centrum van onder andere economische activiteiten. Meer algemeen gesproken wordt een grote spreiding van allerlei activiteiten, die ten koste zou gaan van de functie van onze steden, niet opportuun geacht. Voor het vervullen van die stedelijke functies, is de bereikbaarheid van groot belang. Niet bekend is hoe belangrijk de bereikbaarheid per auto per reismotief is. Wel bekend is — uit waarnemingen — dat woon-werkritten naar de binnenstad gemakkelijker per openbaar vervoer kunnen worden gemaakt dan zakelijke ritten. Men

De convergentietheorie achterhaald?

DRS. P. H. GOMMERS

Is de convergentietheorie achterhaald? Aan de hand van drie Nederlandse politieke rapporten: „Advies van de Commissie van Zes aan het Overlegorgaan van D'66, PvdA en PPR”, „Liberaal manifest” en „Op weg naar een verantwoordelijke maatschappij” concludeert Drs. P. H. Gommers dat de convergentie die in de naoorlogse jaren tussen de ideologieën optrad, verdwenen is wegens verschillen in doelstellingen. De auteur is coördinator middellange-termijnplanning bij het Centraal Planbureau en medeauteur van „Dynamiek en Participatie”, de wetenschappelijke fundering van „Op weg naar een verantwoordelijke maatschappij”.

De convergentietheorie, zoals deze door Tinbergen 1) is opgesteld, betreft de ontwikkeling van de economische maatschappij-organisatie in Oost en West. Deze convergentie treedt op als gevolg van het streven in deze gebieden naar globaal dezelfde doelstellingen, optimale economische groei en rechtvaardige inkomensverdeling. In het Westen wordt daartoe de vrije marktorganisatie steeds sterker ingeperkt door collectieve maatregelen, terwijl in de communistische landen een tendentie ontstaat een grotere plaats in te ruimen voor het marktmechanisme. Van den Doel 2) ziet als voornaamste kenmerk van de economische organisatiestructuur de mate van concentratie zowel voor het bedrijfsleven als voor de overheidssector (centralisatie). In deze benadering worden politieke en juridische organisatievoor-

kan constateren, dat zakelijke ritten zoveel mogelijk buiten de pieken van het woonwerkverkeer worden gemaakt. In de tijd uitdijen van het woonwerkverkeer per auto zou wel eens kunnen leiden tot plaatselijk sterk verslechterde bereikbaarheid voor ander, bijvoorbeeld zakelijk verkeer. Ook het goederenvervoer over de weg zou daarvan schade ondervinden. Hoewel de mate waarin dit verschijnsel zich zou voordoen, alsmede de waardering die men eraan zou kunnen geven, niet gemeten kunnen worden (althans niet door schrijven dezes), zijn wij geneigd dit als een belangrijk negatief aspect te beschouwen.

Conclusie

Het wondermedicijn variabele werktijden blijkt dus zeker wonderen te kunnen verrichten — in het vlak van de inpassing van het werk in het eigen dagpatroon — maar niet met betrekking tot het onderwerp waarvoor het thans wel wordt gepropageerd. Ook het huidige systeem van starre werktij-

den buiten beschouwing gelaten als zijnde formele criteria die door de feitelijke economische machtstructuren worden overheerst.

De convergentietheorie behoudt alleen dan zijn geldigheid wanneer de gemeenschappelijke doelstellingen van optimale economische groei en inkomensverdeling in „Oost” en „West”, voor beide gebieden ook in de toekomst ongewijzigd zullen blijven 3). Ontwikkelingen in de laatste jaren tonen echter aan dat de doelstellingen met betrekking tot de economische groei en de inkomensverdeling, zo zij al worden gehandhaafd, dan toch op duidelijk verschillende wijze kunnen worden geïnterpreteerd. De vraag kan worden gesteld of optimale economische groei een stijging of daling van de produktie zou moeten voorstellen. De interpretatiemogelijkheden zijn in feite nog ruimer omdat aan deze doelstelling oorspronkelijk niet alleen economische, maar ook socio-culturele aspecten werden toegekend. Optimale economische groei en inkomensverdeling werden tot voor kort als algemene welvaarts- en welzijnsindicatoren beschouwd. Zij gaven niet alleen de economische- en inkomensontwikkeling aan, maar globaal ook het gehele sociale en culturele gebeuren in termen van onderwijs, kennis, communicatie, wonen en ontspannen.

1) J. Tinbergen, Do communist and free economies show a converging pattern? *Soviet studies*, april 1961.

2) J. van den Doel, *Konvergentie en evolutie*, blz. 33-39, van Gorcum & Comp. NV, Assen.

3) *Ibid.*, blz. 194.

den kent een zekere spreiding — niet iedereen begint gelijktijdig — en de spreiding die zou ontstaan als de helft van de beroepsbevolking zelf mag kiezen zou wel iets maar niet dramatisch groter zijn. Hierbij dient te worden bedacht, dat de gepleegde exercities zijn geschied op basis van in Rotterdam waargenomen gedragspatronen. Nochtans durven wij te stellen, dat elders in Nederland dezelfde tendenties gelden.

De verkeersafwikkeling tijdens de spitsuren zal dus op andere wijze in goede banen moeten worden geleid. Dat in de grote agglomeraties het openbaar vervoer daarbij een grote rol zal moeten spelen — hetgeen vandaag trouwens reeds het geval is — lijkt evident. Het is echter ook evident, dat men enerzijds geen overdreven verwachtingen moet koesteren — dramatische wijzigingen in de reisgewoonten zijn echt uiterst zeldzaam — en het anderzijds in een realiseerbaar systeem moet zoeken.

In een volgend artikel zullen wij op deze problematiek terugkomen.

F. van Dam

Voor het bewijs van het bestaan van een convergentie van maatschappij-systemen tussen Oost en West is het dan ook niet voldoende om aan te tonen dat, op basis van de economische theorie, eenzelfde economische doelstelling naar eenzelfde type economische maatschappij-organisatie leidt. Daarnaast zal eveneens moeten worden aangetoond dat de socio-culturele doelstellingen naar eenzelfde economische maatschappij-organisatie leiden als die afgeleid uit de economische doelstelling. Zolang in de naoorlogse periode de economische en socio-culturele doelstellingen grotendeels met elkaar werden geïdentificeerd, ontstonden voor de convergentietheorie geen moeilijkheden. Dat onder dergelijke omstandigheden dezelfde economische doelstelling voor landen met van elkaar verschillende maatschappelijke organisatievormen, naar eenzelfde maatschappelijke organisatie van het economisch leven zou kunnen leiden, is aannemelijk. Indien echter de interpretatie van economische groei en inkomensverdeling, met name ten aanzien van het socio-culturele aspect zou worden gewijzigd, zouden ook weer interpretatieverschillen tussen Oost en West kunnen optreden, met als mogelijke consequentie divergerende in plaats van convergerende opvattingen over de organisatie en inrichting van onze samenleving.

Of en in hoeverre wijzigingen in de interpretatie van de doelstellingen (economische en socio-culturele) in gebieden als Oostblok en Westblok ook in de toekomst zullen blijven overeenkomen of gaan verschillen is op het ogenblik nog moeilijk waar te nemen. De convergentietheorie betrokken op ontwikkelingen in deze gebieden kan slechts zeer globale tendenties aangeven. Het opsporen van nieuwe economische en socio-culturele denkpatronen die voor deze gebieden gelden is een nogal hachelijke zaak. Wel kan worden nagegaan in hoeverre doelstellingen in West-Europa en met name in Nederland zich ontwikkelen. Indien daarbij zou blijken dat die ontwikkeling — zelfs wanneer deze beperkt wordt tot Nederland — niet eenduidig is bepaald en verschillende alternatieven openlaat, zou de convergentie niet langer een theorie, een gericht proces zijn, maar hooguit een niet uit te sluiten mogelijkheid.

Wijzigingen in de interpretatie van de hoofddoelstelling behoeft echter niet tot een wezenlijke verandering te leiden in de conclusies van de convergentietheorie. Ook in de naoorlogse periode werd de uitvoering die aan de hoofddoelstelling werd gegeven, afhankelijk van de omstandigheden op verschillende wijze nagestreefd. Het in deze periode gebleken streven naar optimale economische groei en rechtvaardige inkomensverdeling zou als een hoofddoelstelling kunnen worden opgevat, opgebouwd uit verschillende partiële en nevendoelstellingen 4).

Ter verwezenlijking van de hoofddoelstelling worden partiële of subdoelstellingen gesteld met variabele prioriteiten zoals werkgelegenheid, decentralisatie, inspraak e.d. Daarnaast komen dan nevendoelstellingen voor, die ook zijn te interpreteren als randvoorwaarden. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan het handhaven van een evenwicht op de betalingsbalans en van een evenwichtig prijsverloop, doelstellingen die noodzakelijk zijn om bereikte resultaten ten aanzien van partiële doelstellingen niet opnieuw in gevaar te brengen. Afhankelijk van ontwikkelingen en bereikte resultaten kunnen partiële in nevendoelstellingen overgaan en omgekeerd. In de naoorlogse periode zijn hiervan duidelijke voorbeelden te vinden. Opmerkelijk is echter dat ten aanzien van deze doelstellingen geleidelijk wel verschillen in interpretatie ontstaan tussen de belangrijkste ideologische groeperingen in Nederland, de socialistische, christen-democratische en liberale, maar deze nog geen aanleiding vormden tot een streven naar divergerende maatschappelijke organisatievormen.

Globaal zou kunnen worden gesteld dat in de periode 1950-1960 overeenstemming bestond tussen de sociale partners en politieke partijen om bij het streven naar optimale economische groei en rechtvaardige inkomensverdeling aan de partiële economische doelstelling „volledige werkgelegenheid”, overeenkomend met de sociale doelstelling „recht op arbeid”, de grootste prioriteit toe te kennen. In de loop van deze jaren bleek dat de partiële doelstelling werd verwezenlijkt. Dit essentiële onderdeel van optimale economische groei en rechtvaardige inkomensverdeling kwam dus niet alleen tot uitdrukking in, economisch gezien, hogere en beter gespreide inkomens, maar ook in sociale zin in de vorm van het verkregen materiële recht op arbeid en grotere inspraakmogelijkheid van de werknemers in hun werkactiviteiten. Eenmaal deze materiële zekerheid verkregen, verloor deze partiële doelstelling aan prioriteit en kreeg zij meer het karakter van een randvoorwaarde, het handhaven van een bereikte situatie.

Decentralisatie van inspraak

In de jaren zestig komt de hoogste prioriteit vervolgens te liggen op een decentralisatie van de inspraak van de sociale partners in de bepaling van de inkomensverdeling en de economische groei. Economisch komt deze partiële doelstelling voornamelijk tot uitdrukking in de wijziging van de functionele inkomensverdeling. Alhoewel de sociale doelstelling van decentralisatie door de betreffende ideologische partijen eensgezind werd nagestreefd, ontstaan ten aanzien van de economische doelstelling over de functionele inkomensverdeling, verschillen van inzicht. Vertegenwoordigers van de liberale ideologie interpreteerden een optimale combinatie van functionele inkomensverdeling en economische groei voornamelijk als een handhaven van de gemiddelde rendementsposities van ondernemingen. Van socialistische zijde werd het streven van de vakbonden naar verhoging van het loonaandeel in de inkomensvorming ondersteund. De christen-democratische vertegenwoordigers konden in deze economische prioriteitsstelling geen duidelijke plaats bepalen. Aan de sociale doelstelling werd een absolute prioriteit gegeven, hetgeen impliceerde dat het nastreven van de economische doelstelling meer werd overgelaten aan de geïnteresseerde groepen 5). Wel valt het op, dat de christen-democraten veel nadruk leggen op nevendoelstellingen als handhaving van de volledige werkgelegenheid en bestrijding van inflatie en regionale inkomensverschillen. De afwijkende economische interpretaties van de partiële doelstelling stonden een eensgezinde sociale interpretatie — het streven naar meer gedecentraliseerde medezeggenschap — voor de sociale partners, niet in de weg. Er bleek ook geen aanleiding tot divergentie in de ideeën over de organisatievormen van de economische structuren. Wel vond tegen het einde van deze periode opnieuw een verschuiving plaats in prioriteiten. De verschuiving in de categoriale inkomensverdeling had enerzijds geleid tot gemiddeld een daling van de bedrijfsrendementen. Anderzijds was de arbeidsinkomensquote van bedrijven, die in de periode 1950-1960 rond de 70% schommelde, in 1970 de 80% dicht benaderd 6). Deze ontwikkeling ging gepaard met een op-

4) Interimrapport van de werkgroep Beleidsdoelstellingen van de Commissie voor de ontwikkeling van Beleidsanalyse in *Beleidsanalyse*, no. 3, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1972.

5) Het verwijt van het ontbreken van een politiek positie kiezen door de christen-democraten komt dan ook in deze periode naar voren.

6) De stijging van de arbeidsinkomensquote kan niet direct worden gerelateerd aan de rendementsontwikkeling. Deze wordt ook beïnvloed door bijv. de relatieve verschuiving van de werkgelegenheid naar de dienstensector.

merkelijke verschuiving naar kapitaalintensieve industrieën en een toenemende inflatiegraad. Een nog verdere verschuiving in de functionele inkomensverdeling zou echter de in de jaren vijftig bereikte doelstelling van volledige werkgelegenheid opnieuw in gevaar kunnen brengen. Ontwikkelingen in recente jaren vestigen dan ook de indruk dat na de bereikte verschuiving in de categoriale inkomensverdeling de doelstelling decentralisatie van inspraak in prioriteit is teruggevallen en — evenals de werkgelegenheid in de jaren zestig — nu meer de functie van randvoorwaarde is gaan vervullen.

Algemeen welzijn

In het begin van de jaren zeventig blijven de wijzigingen in interpretatie en prioriteiten van doelstellingen niet langer beperkt tot de partiële doelstellingen, maar ondergaat de interpretatie van de hoofddoelstelling van optimale economische groei en rechtvaardige inkomensverdeling — het algemeen welzijn representerend, — eveneens een wijziging. De hoofddoelstelling verwoord in „streven naar algemeen welzijn” blijft, maar de interpretatie daarvan wordt, ook globaal beschouwd, niet langer identiek geacht met de opvattingen over economische groei en inkomensverdeling van de jaren zestig. Het wordt steeds duidelijker dat de sociologische verbanden waarbinnen menselijke activiteiten plaatsvinden als zodanig deel uitmaken van ons welzijnsgevoel en bij een stijgende economische levensstandaard aan prioriteit winnen.

De wijze waarop activiteiten worden georganiseerd en het effect daarvan op de materiële verhoudingen van macht en medezeggenschap blijken doelstellingen te worden waaraan de economische groei als doelstelling nevensgeschikt, zo niet ondergeschikt wordt geacht. Economische groei en inkomensverdeling wordt bovendien niet langer met het welzijn identiek geacht omdat vele fysieke en culturele factoren bij een onvoldoende begeleide economische groei veeleer negatief dan positief worden beïnvloed. Te denken valt aan milieu, gezondheid, veiligheid, bevolkingsgroei, verhouding werktijd-vrije tijd. Hiervoor zouden dus afzonderlijke partiële doelstellingen en prioriteiten moeten worden opgesteld 7). Het wil echter weer niet zeggen dat de economische doelstelling van groei en inkomensverdeling daarmee komt te vervallen. Wel verschuift de interpretatie ervan voor groei in de richting van voorwaardelijke groei en voor inkomensverdeling naar de personele inkomensverhoudingen.

Doordat de formulering van de hoofddoelstelling „algemeen welzijn” abstracter is dan de voorheen geldende welvaartsindex van economische groei, behoeft het geen verwondering te wekken dat het aantal partiële doelstellingen sterk toeneemt. Met het toenemen van het aantal partiële doelstellingen worden ook de mogelijkheden van verschillen in interpretatie en prioriteiten bij de representanten van de diverse ideologieën groter. Bij nadere beschouwing blijken dan ook tussen de verschillende ideologische opvattingen geen verschillen te bestaan omtrent de aard van hoofd- en partiële doelstellingen, maar wel ten aanzien van de interpretatie en de prioriteit die daaraan wordt gegeven. Of hieruit consequenties voortvloeien voor de toekomstige maatschappijstructuur verdient nadere beschouwing. Om tot een enigszins overzichtelijke beoordeling te komen van interpretatie en prioriteit van doelstelling en de consequenties daarvan voor de maatschappijstructuur zijn de partiële doelstellingen globaal als volgt ingedeeld: economische groei, inkomensverdeling, sociale machtsverhoudingen (zoals medezeggenschap) en overige factoren van fysiek en geestelijk welzijn.

Rapport Commissie-Mansholt

Het ligt voor de hand de „socialistische” opvattingen om-

trent deze problematiek te baseren op het zogenaamde rapport Mansholt 8). Dit rapport is qua inhoud gericht op de problematiek en qua diversiteit van de samenstellers voor de stroming representatief te achten. De progressieve groepering in ons land blijkt dan uit te gaan van een herwaarder- ing van de hoofddoelstelling, economische groei en inkomensverdeling. Als maatstaf van het algemeen welzijn wordt het economische nationale produkt vervangen door een welzijnsmaatstaf van nationaal nut 9). Zelfs als partiële doelstelling komt de economische groei nauwelijks meer aan bod en wordt zij beschouwd als een afgeleide groot- heid, ondergeschikt aan de partiële doelstellingen van personele inkomensverdeling en overige factoren van fysiek en geestelijk welzijn. Een en ander blijkt uit de hoge prioriteit die wordt toegekend aan de ombuiging van produktie en bestedingen naar collectieve voorzieningen op basis van de maatschappelijke voorkeuren van de zgn. linkse drie 10). Daartoe zullen de maatschappelijke (externe) kosten van de activiteiten van de particuliere sector meer dan evenredig in de prijzen tot uitdrukking moeten worden gebracht 11). Hiermede wordt de partiële doelstelling van overige fysieke en geestelijke welzijnsfactoren gekoppeld aan de doelstelling van personele inkomensverdeling. De prioriteit die aan een meer egale personele inkomensverdeling wordt gegeven, is ook zodanig dat hiermee geen enkele beperking ten opzichte van andere doelstellingen wordt aangeduid 12). Een dergelijke prioriteit geldt bijvoorbeeld niet voor de partiële doelstelling van sociale machtsverhoudingen. De prioriteit die wordt gegeven aan het streven naar een intensie- vere democratie en medezeggenschap is ondergeschikt ge- steld aan de prioriteiten van de doelstellingen van personele inkomensverdeling en van de overige welzijnsfactoren. De voor de verwezenlijking van deze laatste doelstellingen noodzakelijk geachte grotere centralisatie en collectivisering is tegengesteld aan de wens van decentralisatie van macht en grotere medezeggenschap. In het rapport wordt aan de centralisatie absolute prioriteit gegeven terwijl de decen- tralisatie en medezeggenschap alleen in zoverre wordt doorge- voerd naarmate de gewenste centralisatie dit toelaat 13). Bij deze wijze van interpretatie van hoofd en partiële doelstel- lingen behoeft het verder geen betoog dat de organisatie van de samenleving bij verwezenlijking van deze „socialisti- sche” ideologie een sterke mate van concentratie en centra- lisatie zal ondergaan. Van deze zijde bezien, behoeft de con- clusie van de convergentietheorie niet te worden gewijzigd of verworpen.

Liberaal Manifest

Een liberale maatschappijvisie op lange termijn is, althans voor Nederland, vervat in het recentelijk gepubli- ceerde *Liberaal Manifest* 14). Ook daarin wordt een grote prioriteit gegeven aan de doelstelling van milieu en overige welzijnsfactoren. Het daarvoor benodigde overheidsbeleid vereist volgens de liberale inzichten geen centralisatie en na- tionalisatie. De oplossing wordt gezocht in een aanpassing van de wetgeving en een zoveel mogelijk doorberekenen van de maatschappelijke kosten van produktie en bestedin- gen in de prijzen van de produkten of diensten 15).

7) Tinbergen en Van den Doel houden rekening met de externe ef- fecten die ontstaan als gevolg van economische groei. De daaruit te verwachten individuele en collectieve reacties beïnvloeden dan wel de richting, maar niet de doelstelling van economische groei.

8) Advies van de Commissie van Zes aan het Overlegorgaan van D'66, PvdA en PPR, *VARA Na-kijk-krant*, no. Milieukrant, 1972.

9) *Ibid.*, par. 3.3.

10) *Ibid.*, par. 3.4.

11) *Ibid.*, par. 3.6.

12) *Ibid.*, par. 3.6.

13) *Ibid.*, par. 4.1.

14) *Liberaal Manifest*, opgesteld door een door het Hoofdbestuur van de VVD aangewezen stuurgroep.

15) *Ibid.*, par. milieu.

Bij de verwezenlijking van deze doelstelling zal echter rekening moeten worden gehouden met de repercussies die hierdoor ontstaan met name ten aanzien van het sociaal-economisch beleid. Omgekeerd wordt eveneens gesteld dat economische groei noodzakelijk is voor de verlangde voorzieningen 16). Aan de partiële doelstelling economische groei wordt dus, gezien de veronderstelde complementariteit met de doelstelling van de overige welzijnsfactoren, een even hoge prioriteit toegekend. De hoge prioriteit die aan de economische groei wordt gegeven blijkt bovendien duidelijk uit het gestelde principe van beloning naar prestatie 17). Dit geeft niet alleen aan een bewuste bevordering van prestatie, van economische groei, maar ook van een onderschikking van de doelstelling inkomensnivellering daaraan. De betrekkelijk lage prioriteit die aan vermindering van de inkomensongelijkheid wordt gegeven, komt eveneens tot uitdrukking in stellingen als „mensen zijn niet gelijk en willen dat ook niet zijn” 18). Blijft tenslotte de partiële doelstelling over sociale en machtsverhoudingen. De prioriteit die daaraan wordt gegeven is beperkt tot bepaalde probleemgebieden, zoals het beleid ten aanzien van inspraak bij problemen van huisvesting en ruimtelijke ordening. De bevordering van medezeggenschap in de bedrijvensector wordt in het geheel niet genoemd. Het mag als bekend worden verondersteld dat de liberale ideologie hieraan een nogal lage prioriteit toekent. Het totale beeld van de liberale opvattingen ten aanzien van de onderscheiden doelstellingen geeft echter geen aanwijzingen, die de conclusie van convergentie, zoals door Van den Doel geformuleerd, teniet zouden doen. Meer economische groei zal leiden tot grotere concentraties. De introductie van een overheidsbeleid ten aanzien van milieu en andere welzijnsfactoren, hoewel verschillend van de socialistische, wijst eveneens op een grotere centralisatie van de macht van de overheid.

Op weg naar een verantwoordelijke maatschappij

De christen-democratische ideologie kan worden geput uit de nota *Op weg naar een verantwoordelijke maatschappij* 19), en een gedeeltelijke uitwerking daarvan in de studie *Dynamiek en participatie* 20).

De partiële doelstelling van economische groei wordt in de aangehaalde nota alleen dan als reëel beschouwd als de groei ook op lange termijn zou kunnen worden volgehouden. Zij moet zich bewegen binnen de grenzen die milieu en grondstoffenvoorraden daaraan stellen 21). De aanwending van de economische welvaart zal bovendien verschoven moeten worden ten gunste van culturele en immateriële doeleinden 22). Hieruit blijkt dat ook in deze ideologie aan de doelstelling van overige welzijnsfactoren een hoge prioriteit wordt gegeven, waaraan de doelstelling van economische groei ondergeschikt wordt gemaakt. Afwijkend van beide vorige ideologieën wordt de doelstelling van sociale machtsverhoudingen noch afhankelijk gesteld van de verwezenlijking van de doelstelling van overige welzijnsfactoren, noch van de doelstelling van economische groei, noch van die van de personele inkomensverdeling.

Uitgaande van een concept van de persoonlijke verantwoordelijkheid wordt gesteld: „dat degenen die beslissingen nemen gecontroleerd moeten worden door degenen die van die beslissing afhankelijk zijn..., zowel op politiek als op economisch cultuur-maatschappelijk terrein” 23). De verwezenlijking van de doelstelling van sociale machtsverhoudingen wordt geacht complementair te zijn met de doelstelling van overige welzijnsfactoren 23), terwijl de doelstellingen over economische groei en personele inkomensverdeling daarvan afhankelijk worden gesteld. De personele inkomensverdeling wordt namelijk voor een aanzienlijk deel overgelaten aan de belanghebbenden op het door de doelstelling „sociale machtsverhoudingen” gewenste gedecentraliseerde niveau 24) en verliest daardoor als politieke doelstelling aan actualiteit. Deze prioriteitstelling was trouwens,

zoals reeds opgemerkt, in overeenstemming met de prioriteit die werd gegeven aan de partiële doelstelling van de functionele inkomensverdeling in de jaren zestig. Blijft de vraag of bij deze interpretatie van doelstellingen, de conclusie van de convergentietheorie wordt aangetast. Geconstateerd kan worden dat ook bij de in deze ideologie nagestreefde sociale en economische organisatie van de samenleving het streven naar een „harmonische” groei blijft bestaan, hetgeen het optreden van grotere economische concentratie mogelijk maakt.

Conclusie

Wil dit nu zeggen dat, althans gezien vanuit de mogelijke ontwikkelingen in maatschappelijke organisatie in Nederland, de conclusie van de convergentietheorie niet wordt aangetast? Voor de drie ideologieën is immers een tendentie tot grotere concentratie en centralisatie af te leiden. De doelstellingen en de prioriteiten daarvan zijn echter niet langer dezelfde. De socialistische ideologie geeft absolute prioriteit aan de personele inkomensverdeling en overige welzijnsfactoren, de liberale aan de economische groei en overige welzijnsfactoren en de christen-democratische ideologie tenslotte aan sociale machtsverhoudingen en overige welzijnsfactoren 25). Doordat de doelstellingen niet langer overeenkomen, verliest de convergentie-idee als theorie zijn realiteitswaarde. De convergentietheorie leidde op basis van één bepaalde doelstelling een noodzakelijke ontwikkeling af naar één optimale maatschappelijke organisatie, zij het dat niet-essentiële verschillen mogelijk bleven. Met het vervallen van de gemeenschappelijke doelstelling vervalt ook de theorie.

Blijft de mogelijkheid dat ondanks verschillen in doelstellingen de feitelijke maatschappelijke ontwikkeling, welke ook de overheersende ideologie zal worden, naar grotere concentratie en decentralisatie neigt. Het praktische resultaat zou dan — bij continuering van de ontwikkelingen in het Oostblok — toch een convergentie betekenen van maatschappelijke systemen. Ook deze conclusie moet echter worden verworpen. Nu niet omdat geen concentratie zou kunnen optreden, maar omdat uit de doelstellingen is gebleken dat concentratie niet langer als het belangrijkste en bepalende kenmerk van een maatschappij-organisatie kan worden aangemerkt. De genoemde ideologieën voeren expliciet de organisatie van sociale machtsverhoudingen als doelstelling op en de christen-democraten geven er zelfs absolute prioriteit aan. Met andere woorden, de organisatievorm is niet meer uit de doelstelling af te leiden, de doelstelling geeft zelf de gewenste organisatievorm aan, althans voor een deel. Uit de verschillen in sociale machtsdoelstellingen blijkt dat er een wezenlijk verschil bestaat tussen een maatschappij-ordening waarin alle deelnemers aan het productieproces zeggenschap hebben en een maatschappij waarin werknemers alleen inspraak, maar geen zeggenschap, hebben in de besluiten van de werkgevers. Deze laatste ordening is bovendien afwijkend van een organisatie

16) Ibid., par. milieu.

17) Ibid., par. angst voor een crisis.

18) Ibid., par. angst voor een crisis.

19) *Op weg naar een verantwoordelijke maatschappij*, nota opgesteld door de Contactraad van de KVP, ARP en CHU, 1972.

20) *Dynamiek en participatie*, studie van het Centrum van Staatkundige Vorming, wetenschappelijk bureau van de KVP.

21) Ibid., par. Harmonische groei.

22) Ibid., par. De mens en zijn ontplooiingsmogelijkheden.

23) Ibid., par. De mens en zijn ontplooiingsmogelijkheden.

24) *Dynamiek en Participatie*, hoofdstuk 3b de participerende maatschappij.

25) Opgemerkt zij dat het handhaven van de neven doelstellingen, volledige werkgelegenheid en prijsevenwicht in de komende jaren tijdelijk wellicht een hogere prioriteit zal krijgen dan de hier genoemde partiële doelstellingen.

Boven de zestig

Ouder worden doen wij continu. Oud zijn begint boven de zestig. Wat er dan precies gebeurt is onderwerp van een overstelpende hoeveelheid studies, boeken, artikelen, lezingen en andere activiteiten op velerlei gebied. Wanneer men evenwel niet zeer gespecialiseerd is in een of ander vak dat bij het verschijnsel oud-worden kan worden toegepast, valt er weinig zinnigs te zeggen, laat staan te schrijven. Daarom alleen maar een paar kleine opmerkingen, hier en daar berustend op eigen waarneming.

De ervaring van het oud-worden lijkt niet continu, maar schoksgewijs te verlopen, zoals natuurkundige processen doorgaans gekwantiseerd plaatsvinden. Men komt plotseling tot de ontdekking dat een bepaald – nog betrekkelijk onschuldig – manco iets te frequent gaat voorkomen: het ontschieten van een naam, het kwijtraken van een telefoonnummer, het ergens laten liggen van een stuk, het niet helemaal nauwkeurig lezen van een brief (met daardoor een verkeerde reactie), kortom het optreden van kleine ontsporingen, in de onschuldige zin dan. Allemaal dingen die iedereen wel eens overkomen, maar ze gebeuren te vaak. Daar het oud-worden een onomkeerbaar proces is, blijven deze manco's bestaan.

Maar dan gaat het weer een tijd „goed” en kan men het gevoel hebben toch echt niet zo oud te zijn; in veel opzichten blijft men nog fit. Totdat plotseling blijkt dat het bijv. niet zo goed meer gaat om een betoog dat men heeft gelezen en van belang vindt, ook werkelijk in essentie te onthouden; vooral als de stof niet eenvoudig is. Na korte tijd kan men het niet meer reproduceren. Ook wordt men eerder moe bij het volgen van een voordracht. Men zegt echter dat intelligent luisteren voor niemand langer dan een half uur mogelijk is. Dat troost dan wel, en het gaat weer aardig. Totdat blijkt – en nu noem ik maar weer een betrekkelijk willekeurig symptoompje – dat het verrichten van hersenarbeid, zoals het schrijven van een artikel, weliswaar nog gaat, maar dat men het niet meer kan doen in de anders zo produktieve uren van de late avond of het begin van de heerlijk rustige nacht. Het is misschien niet zozeer een kwestie van normale vermoeidheid, dan wel een soort weigeren van de hersenfunctie. Het werk moet dan op een andere tijd van het etmaal gebeuren.

Zo gaat dit dan door, totdat de omgeving het begint te merken. Na verloop van tijd – en die is voor iedereen verschillend – zijn de manco's moeilijk of niet meer te aanvaarden. Vaak is men dan al gepensioneerd, maar heeft men nog een taak in besturen, commissies, redacties of anderszins. Men hoort nogal eens dat velen daar

te lang blijven hangen en dat het zo'n moeite kost om ze weg te krijgen, omdat ze zelf niet begrijpen dat de tijd daarvoor – soms al lang – gekomen is. Er zou eigenlijk een of andere gedragscode moeten zijn die hierin kon voorzien. Men kan overigens zoets wel van te voren afspreken, maar degene die het dan moet zeggen zit er toch wel een beetje mee.

Het lijkt een kwestie van organisatie van het eigen leven, in deze latere jaren. Men moet zijn aanbod in de vorm van mentaal en fysiek potentieel, kwantitatief en kwalitatief, op gezette tijden inventariseren. En dan de vraag naar produktie, die men van buiten op zich af ziet komen (of misschien zelf scheidt) zo weten te kanaliseren dat er evenwicht ontstaat: economiseren met het eigen instrumentarium.

Toch kunnen oude mensen soms tot frappante mentale prestaties komen – uiteraard wanneer hun gezondheid goed is – door hun actieterrein sterk te beperken. Men ziet ze bijv. een goed boek schrijven, promoveren, iets grondig uitzoeken. Anderzijds vindt met het oud-worden soms ook een verschuiving plaats. Zo gaan wetenschapsbeoefenaren (wie verlost ons van het miserebele woord „wetenschapper”?) wel het speciale vakgebied verlaten om bijv. het terrein van management te betreden, al gebeurt dit vaak al iets eerder.

Wie nog wel wetenschappelijk werk verricht, doet verstandig om zijn resultaten (ook artikelen) eens door een jongere collega te laten controleren. Of hij gaat – als dat kan – een project samen met een ander doen, juist om te voorkomen dat hij een – op zijn leeftijd nu eenmaal mogelijke – vergissing maakt. Dat is dus geen afschuiven van verantwoordelijkheid, maar een efficiënte methode van werken, die de produktie – hetzij in enig dienstverband, hetzij op eigen initiatief – ten goede komt. Voor velen is enige verplichte produktie ook op oudere leeftijd heilzaam.

De vrees kan bestaan, dat men door deze observaties van het eigen ik in een trauma verzeild raakt. Dit lijkt me echter niet nodig. Immers, het oud-worden is een onontkoombaar proces, dat men in grote nuchterheid op zo efficiënt mogelijke wijze in goede banen moet weten te leiden. Kort gezegd: men moet zijn produktie optimaliseren onder de nevenvoorwaarde van een schoksgewijze afbrekende apparatuur.

Het bovenstaande geldt niet alleen voor produktie, maar ook voor receptie, want de oude mens heeft eveneens een luisterende, beoordelende en adviserende functie. Aan deze taak valt ook heel wat te ontwikkelen, en als er effect is, betekent dit eigenlijk toch weer produktie. Ook hierin zal, wanneer de specifieke mentale produktie geen doel (meer) is of kan zijn, een grote voldoening kunnen liggen.

J. H. C. Lisman

waar werknemers alleen inspraak hebben in de beslissingen van de overheid. In de beperkte zin van grotere concentratie zou dus nog wel sprake kunnen zijn van een feitelijke convergentie. Gezien de doelstellingen wordt de organisatievorm echter niet uitsluitend meer gekenmerkt door de economische consequenties van concentratie, maar ook door de sociale wensen met betrekking tot menselijk verkeer en menselijke verhoudingen. In dit brede concept van sociaal-economische organisatie, kan niet van convergentie worden gesproken.

De convergentie die in de naoorlogse jaren was opgetreden in opvattingen ten aanzien van maatschappelijke ordening tussen de drie ideologieën 26) is daarmee verdwenen. Integendeel, er is nu ten aanzien van het maatschappijbeeld in het Westen sprake van een duidelijke di-

vergentie. Deze divergentie kan voor de politieke verhoudingen in Nederland en West-Europa van grote betekenis zijn.

Hoe sterker en duidelijker de politieke divergentie in maatschappijbeschouwing in Nederland naar voren wordt gebracht, hoe groter de politieke interesse en hoe zinvoller de politieke keuze zullen worden. Voor Nederland en West-Europa zal de kiezer dan, door een keuze uit de divergerende maatschappijvisies te maken, zijn toekomst bewust kunnen bepalen.

P. H. Gommers

26) Drs. A. Nentjes en Drs. J. K. T. Postma, Vrijheid en gebondenheid in het Nederlandse economische bestel, *Intermediair*, 9 februari 1973.

en sa-
1900,-
teftijd
lie- en
Brie-
bur.

Reacties onder nummer
C812 bur. blad.

**personeel
gevraagd**

**Boekhoudk.
kracht**

Am-
haar

Zeer ervaren in alle adm.
werkz., o.m. factureren,
debiteurenadm., grootboek
en voorraadadm. Vlot van
begrip en snel kunnende re-
kenen Salaris f 1450,- p.m.
Bel onze pers. chef.

Belastingadviesbureau vraagt
een medewerker

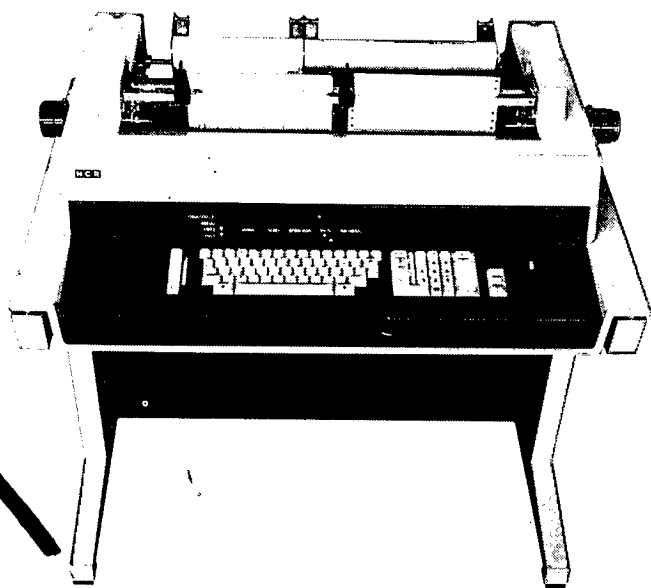
l.
st
be.
wei
lari
p.m.
en ei
reisk
ven
bla
Bie
Erva
o.m.
der o
ties
blac
Een
ster

Biedt zich aan: de nieuwe NCR 299 bureaucomputer, die...

...factureert, administreert en rapporteert, rekt met elektronische snelheid en programma's en gegevens feilloos in z'n interne geheugen bewaart.

Van de problemen op de arbeidsmarkt hoeft u dus niet langer wakker te liggen.

De NCR 299 is de revolutionaire opvolger van de oude vertrouwde boekhoudmachine. Uw hulpmiddel bij alle voorkomende administratieve werkzaamheden, zoals facturering, grootboek, kostprijsberekening, loon- en voorraadadministratie. Op zichzelf klassieke handelingen, die door de NCR 299 sneller en efficiënter worden uitgevoerd. Dat betekent actuele en optimale informatie. De NCR 299 kan ook als intelligente terminal fungeren.

* Reeds vanaf f 652,- per maand heeft u een NCR 299 bureaucomputer

Programmeren?

Geen probleem meer!

De NCR 299 is op verrassend eenvoudige wijze te programmeren. Als onderdeel van het NCR-servicepakket kunnen wij dit voor u verzorgen, maar u kunt het ook zelf. Een korte instructie van NCR leert het u binnen enkele dagen.

Speciaal gekwalificeerd bedieningspersoneel is overbodig. Een eenvoudige handleiding voor de dagelijkse bediening is al voldoende.

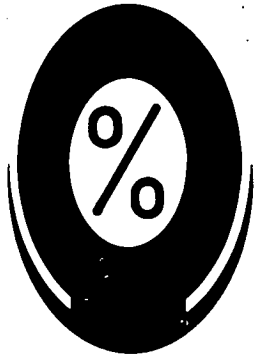
Nieuwsgierig?

Documentatie ligt voor u klaar. Stuur een open, ongefrankeerde envelop met uw naam en adres naar NCR, Antwoordnummer 56, Amsterdam en we sturen u dadelijk alle informatie. Bellen kan natuurlijk ook: 020-44 29 22, toestel 232.

NCR

Computers & Terminals

NCR Nederland NV,
Buitenveldertselaan 3,
Amsterdam,
telefoon 020-44 29 22,
toestel 232.

Procedures

Een analyse (II) en samenvatting*

PROF. DR. A. BOSMAN
DRS. M. GEERSING
R. R. VAN DEN HEUVEL

In dit artikel wordt de bespreking van de uitkomsten van een simulatiestudie in het kader van de beschrijving van procedures voortgezet 1). De nummering van de paragrafen, de figuren en de tabellen sluit, afgezien van de onderbreking door deze inleiding, aan bij die van het vorige artikel. Om te voorkomen dat de lezer wellicht het spoor kwijt raakt wordt dit artikel afgesloten met een samenvatting van het behandelde over procedures.

a. De invloed van de waarde van α op de totale kosten en de voorraadniveaus

Verschillen in de keuze van de startwaarden van α bleken onder invloed van de aanpassingsprocedure van Van Dobben de Bruyn te worden gereduceerd. In alle gevallen resulteerde een convergentie tot een gemiddelde waarde van $\alpha = 0,5$. De verschillen in startwaarden leidden alleen tot verschillen in de tijd voordat de waarde van $\alpha = 0,5$ werd bereikt. Om die reden werd de aanpassingsprocedure bij de voortzetting van de simulatie niet meer gebruikt. Dit leidde tot het resultaat dat voor hogere vaste waarden van α ($\alpha > 0,7$) een daling optrad in de standaarddeviatie van de totale kosten voor zowel de productgroep N1 als N2. Verschillen in de waarde van α bleken zeer weinig invloed uit te oefenen op het voorraadniveau van productgroep N1. Deze invloed was groter bij productgroep N2, waarschijnlijk ten gevolge van het feit dat de grotere relatieve variatiebreedte in de afzet van deze groep de invloed van de veiligheidsvoorraad op de grootte van de normale voorraad aanzienlijk deed toenemen.

b. De invloed van K op de totale kosten en de voorraadniveaus

Gezien de specificatie van het model zou men verwachten dat de verschillende waarden van K, gebruikt zijn de waarden 1, 2 en 3, invloed zouden uitoefenen op de totale kosten en de voorraadniveaus. Dit te meer omdat in het formele model geen aanpassingsmechanisme is opgenomen om veranderingen van K of veranderingen die door K worden bewerkstelligd op te vangen. Veranderingen in K bleken echter nauwelijks invloed uit te oefenen. De verklaring hiervoor moet worden gezocht in het feit dat door de keuze van de parameters van de verdelingsfuncties die het afgiftepatroon beschrijven de veiligheidsvoorraad relatief klein is t.o.v. de normale voorraad (roulerende voorraad + veiligheidsvoorraad).

c. De invloed van de kosten van voorraad houden en neenverköpen op de totale kosten, de voorraadniveaus, de neenverköpen en de afgiften

De roulerende voorraad is afhankelijk van de optimale bestelhoeveelheid Q_0 volgens:

$$(1) \quad Q_0 = \sqrt{\frac{2R \cdot c_{2i}}{c_{1i}}} \cdot \sqrt{\frac{c_{3i} + c_{1i}}{c_{3i}}}$$

waarin:

R = de verwachte vraag;

c_{2i} = de kosten van voorraad houden per eenheid produkt i per tijdsperiode;

c_{1i} = de kosten van bestellen van produkt i per bestelling;

c_{3i} = de kosten van neenverköpen per eenheid van produkt i.

Gezien het feit dat de roulerende voorraad een relatief groot deel uitmaakt van de normale voorraad, zie punt b, zullen de kostenvariabelen in (1) vooral invloed uitoefenen via de bepaling van de grootte van Q_0 . Aangezien we in het formele model een S, Q systeem hanteren, is het vooral van belang aandacht te besteden aan de voorwaarde waaraan moet worden voldaan om een dergelijk systeem goed te laten functioneren. Deze voorwaarde luidt:

$$(2) \quad Q_0 > \hat{d}_{t+j}$$

waarin: \hat{d}_{t+j} = de gemiddelde vraag in één van de komende periode j, j = 1, 2, ...

Wordt aan deze voorwaarde niet voldaan dan zullen de totale kosten van het neenverköpen veelal sterk gaan toenemen.

In het formele model gebruikten we als schatting voor R de geschatte gemiddelde vraag voor de volgende periode (\hat{d}_{t+1}). We kunnen de volgende relatie met de *bestelkosten* onderkennen.

$$(3) \quad Q_0 = b_1 \sqrt{c_{2i}}$$

waarin:

$$(4) \quad b_1 = \sqrt{\frac{2\hat{d}_{t+1}}{c_{1i}c_{3i}} (c_{3i} + c_{1i})}$$

In het geval $c_{21} < 57$ en $c_{22} < 13$ wordt bij de keuze van de kostenparameters niet meer aan voorwaarde (2) voldaan. Voor de *kosten van voorraadhouden* en de *kosten van neenverköpen* geldt de volgende relatie.

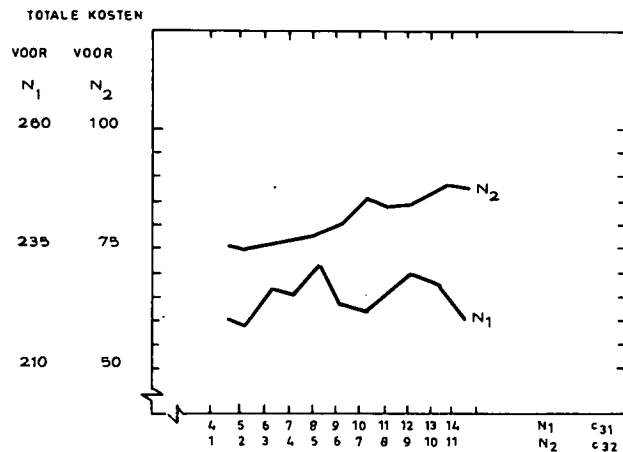
$$(5) \quad Q_0 = b_2 \sqrt{\frac{c_{3i} + c_{1i}}{c_{1i} \cdot c_{3i}}}$$

In het geval van c_{1i} wordt aan voorwaarde (2) niet voldaan als $c_{12} > 1,6$ en $c_{11} > 1,5$. Indien $c_{3i} > 0$, waarvan we uitgaan, geldt in alle gevallen dat $Q_0 > \hat{d}_{t+1}$.

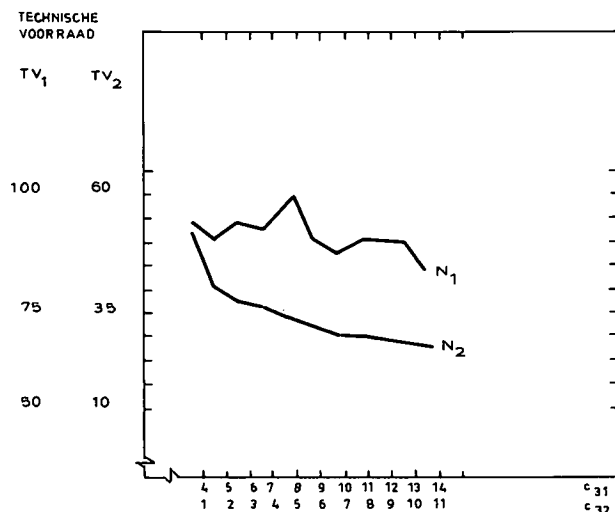
*) De auteurs zijn de heer A. J. Bink dank verschuldigd voor zijn assistentie bij het concipiëren en programmeren van de modellen.
1) Zie *ESB*, 30 januari 1974.

In onderstaande figuren wordt het verband tussen de totale kosten per groep en bepaalde veranderingen in de kostenvariabelen weergegeven. In figuur 8 is de onafhankelijke variabele de kosten van neenverkopen, c_{3j} . Voor de produktgroep N_1 kan er nauwelijks van enig verband worden gesproken. Voor produktgroep N_2 nemen de totale kosten toe bij het toenemen van c_{32} .

Figuur 8. Invloed van de kosten van neenverkopen op de totale kosten voor groep N_1 en N_2

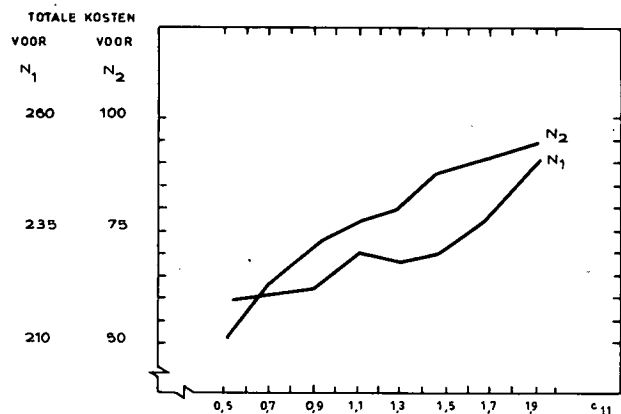
Figuur 9. Invloed van de kosten van neenverkopen op de technische voorraad voor groep N_1 en N_2

De verklaring hiervoor moet worden gezocht in het feit dat onder invloed van c_{3j} de technische voorraad van zowel produktgroep N_1 als N_2 daalt, zie figuur negen. Dit laatste is weer een gevolg van het feit dat, zie (1) de kostenvariabele c_{3j} invloed blijkt uit te oefenen op Q_0 . Deze invloed is echter geringer naarmate c_{3j} t.o.v. c_{1j} steeds groter wordt. In het algemeen zal bij een toenemende c_{3j} de Q_0 kleiner worden voor het geval dat $c_{3j} > c_{1j}$. Voor groep N_1 is een traject van c_{3j} gekozen waarvan de waarden t.o.v. c_{1j} relatief groot zijn zodat de invloed op Q_0 gering is. De technische voorraad van N_1 neemt dan ook nauwelijks af (zie figuur 9) terwijl de omvang van de neenverkopen zo gering is dat een verhoging van c_{3j} nauwelijks invloed uitoefent op de totale kosten. Voor de groep N_2 is een traject van c_{3j} gekozen waarbij vooral de lagere waarden relatief dicht bij c_{1j} liggen. Voor lage waarden van c_{3j} neemt Q_0 dan ook relatief sterk af zodat de technische voorraad daalt (figuur 9) en de neenverkopen stijgen, hetgeen leidt tot hogere totale kosten. Voor hogere waarden van c_{3j} neemt dit effect relatief af.

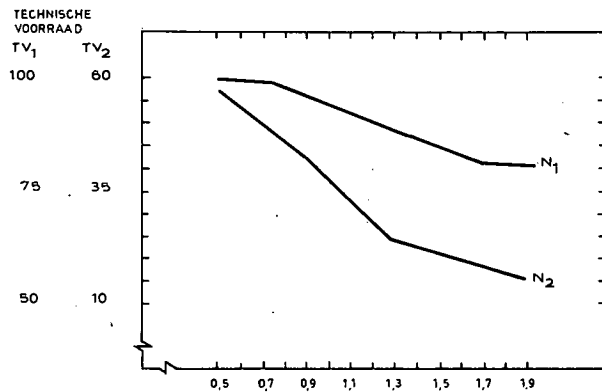
De relatie tussen de kosten van het voorraad houden — c_{1j} — en de totale kosten wordt weergegeven in figuur 10.

Figuur 10. Invloed van de kosten van voorraad houden op de totale kosten voor groep N_1 en N_2

Voor beide produktgroepen bestaat er een toenemend verband, dat kan worden verklaard door het feit dat bij het toenemen van c_{1j} Q_0 zal afnemen, zie (1) waardoor de technische voorraad, onder het bestelsysteem in het formele model, zal afnemen; zie figuur 11.

Figuur 11. Invloed van de kosten van voorraad houden op de technische voorraad

Door het afnemen van de technische voorraad zullen de totale kosten van het neenverkopen gaan toenemen, dit effect treedt versterkt op als niet meer aan voorwaarde (2) wordt voldaan. Dat dit verband minder duidelijk zichtbaar is bij groep N_2 dan bij groep N_1 kan worden verklaard door de omstandigheid dat de veiligheidsvoorraad daar relatief groter is 2).

Hogere kosten van bestellen — c_{2j} — leidde tot een toename van de totale kosten. Enerzijds is dit een gevolg van het feit dat de toename van de bestelkosten niet wordt gecompenseerd door het minder vaak bestellen, anderzijds vloeit uit de toename van de bestelkosten een grotere Q_0 voort. Deze leidt weer tot hogere totale voorraadkosten. De toename van deze kosten werd niet gecompenseerd door een adequate daling van de totale kosten van neenverkopen.

d. De invloed van wijziging van de kostenvariabelen op het onrustniveau

Voor zover door wijziging van de kostenvariabelen een wijziging in de technische voorraad optreedt, zie de figuren 9 en 11, zal dit ook in het algemeen leiden tot een verandering in de budgetonrust, H^2 . Bij de neenverkopen geldt dit niet zonder meer, omdat in dat geval een onderscheid moet worden

2) Volledigheidshalve merken we op dat er in ons geval geen verband bestaat tussen de omvang van de kosten van neenverkopen en de grootte van K . In de theorie wordt een dergelijk verband dikwijls, en terecht, voorondersteld. In de praktijk wordt deze vooronderstelling dikwijls, om een veelheid van redenen, niet overgenomen.

gemaakt tussen de grootte van de neenverkopen en het aantal malen dat neen wordt verkocht. In ons model wordt alleen het aantal malen neenverkopen verwerkt in het onrustniveau. Alhoewel door een toeneming van c_3 de technische voorraad afnam, zie figuur 9, en de omvang van de neenverkopen vooral voor N_2 toenam, bleek deze toeneming niet gepaard te gaan met een toeneming van het aantal malen neenverkopen. Ook de veranderingen in de kosten van het bestellen — c_{2j} — bleek geen invloed uit te oefenen op het aantal malen neenverkopen. Bij de toeneming van de kosten van voorraadhouden bleek dit wel het geval te zijn. In dat geval trad een stijging van de onrust door toeneming van het aantal malen neenverkopen op.

4.3 Vergelijking van de uitkomsten van het formele en het informele model

In paragraaf twee hebben we opgemerkt dat we drie criteria zullen hanteren bij de vergelijking van de resultaten van het formele model met die van het informele model 3).

a. De kosten

Uit tabel 3 blijkt dat voor beide produktgroepen het formele model lagere kosten oplevert dan het informele model 4). Opvallend hierbij zijn de grote verschillen die bij enkele categorieën van kosten optreden. We wijzen in dit verband op de gemiddelde kosten van neenverkopen formeel en informeel. Een en ander wijst erop dat door de keuze van de procedures voor het beslissen veelal de nadruk wordt gelegd op één aspect van het probleem, zonder dat dit aan de vorm van de procedure direct herkenbaar is. In ons geval ligt bij de formele procedures de nadruk op het uitsluiten van neenverkopen, terwijl bij de informele procedures de voorraadkosten, door het mechanisme van het kwadratisch in rekening brengen van de afwijking tussen budget en werkelijkheid, centraal staan. De kostenresultaten kunnen worden verbeterd door beide aspecten beter op elkaar af te stemmen. Het is juist het voordeel van de simulatie als techniek dat bij een dergelijke afstemming met een veelheid van factoren rekening kan worden gehouden.

Tabel 3 (5)

		Totale kosten	Neen-verk. kosten	Voorr. h. kosten	Bestel-kosten	Bestel-grootte	Neen-verk.	Techn. voorr.
Formele model	N_1	232	5	160	67	127	0,5	97
	N_2	75	12	49	14	30	3	34
Informele model	N_1	399	230	102	67	99	25	55
	N_2	92	10	40	12	24	10	28

b. De onrust

We hebben de mate van onrust als criterium gekozen om naast de kosten een vergelijking van het formele met het informele model mogelijk te maken. Geconcludeerd kan worden dat de mate van onrust uit hoofde van neenverkopen in het informele model veel groter is dan in het formele model. De verschillen in de mate van onrust kunnen op dezelfde wijze worden verklaard als de verschillen in kosten, nl. het te sterk beklemtonen van slechts één aspect van het probleem. Om deze hypothese te valideren hebben we het informele model uitgebreid door de beslisser ook te laten reageren op de omvang van de neenverkopen. In dat geval werden de resultaten t.o.v. de onrust voortvloeiende uit neenverkopen aan-

Tabel 4 (5)

	Budget onrust	Neenverkoop onrust	Totale onrust
Formele model	33	3	36
Informele model	28	11	39

zienlijk beter, zodat in die situatie het informele model wat betreft de mate van onrust het wint van het formele.

5. Stabiliteit als criterium

Op basis van beide zojuist besproken criteria kan geen eenduidige uitspraak over een voorkeur voor het formele of het informele model worden gedaan. Immers, uitgaande van het voor elk model juist geachte criterium, nl. kosten voor het formele en mate van onrust voor het informele, blijken beide het best te passen in het eigen criterium. Willen we een voorkeur uitspreken, dan zullen we onze criteria moeten uitbreiden. Dit uitbreiden kan op twee verschillende manieren gebeuren.

1. We kunnen de criteria uitbreiden door ze op één noemer te brengen, d.w.z. het ene op het andere te herleiden. We noemen dit een uitbreiding van de criteria, omdat herleiding alleen mogelijk is als we een expliciete uitspraak doen over wat criterium één betekent in termen van criterium twee. Het zal duidelijk zijn dat we dan een nieuw criterium introduceren. In ons voorbeeld zouden we bijv. kunnen stellen dat geldt:

$$(5) \quad 0.5H = f. I$$

Daarmee zou zijn gesteld dat een eenheid van de mate van onrust f. 2 kost. We laten het probleem van de herleiding van de criteria op één noemer in dit artikel verder buiten beschouwing. We verwachten namelijk voor ons concrete geval meer heil van de tweede manier.

2. We kunnen een additioneel criterium opnemen, dat niet het ene criterium in het andere vertaalt, maar dat een nog niet beschreven aspect van de procedures mede in de beschouwing betreft. Bij het gebruik van simulatie zal dit additionele criterium vaak worden gezocht in het begrip stabiliteit. Daarvoor zijn twee redenen te noemen.

a. In paragraaf twee merkten wij reeds op dat één van de voordelen van simulatie is dat een beschrijving van het gedrag van het systeem in de tijd wordt verkregen. Voor de beschrijving van dat gedrag gebruiken we het begrip stabiliteit.

b. Het begrip stabiliteit is tevens een additioneel aspect voor de beoordeling van de kwaliteit van een systeem. De door ons gebruikte criteria van kosten en onrust hebben namelijk het nadeel dat ze wel een niveau specificeren in de vorm van een gemiddelde, maar op zich nog niets zeggen, over eventuele schommelingen rond dat niveau. In ons voorbeeld komen bijv. situaties voor met zeer grote fluctuaties in bepaalde variabelen die in het gemiddelde daarvan onvoldoende tot uitdrukking komen. Met andere woorden wat we peneren is dat fluctuaties van bepaalde variabelen kosten met zich kunnen meebrengen die in de „normale” kostenvariabelen niet zijn geïncorporeerd. In tabel 5 wordt een overzicht gegeven van de mate van (in)stabiliteit in het formele en informele model, terwijl figuur 12 het verloop van enkele variabelen in één van de uitwerkingen van het informele model laat zien.

We zijn er stilzwijgend van uitgegaan dat het begrip stabili-

3) Voor paragraaf twee, zie *ESB*, 30 januari 1974.

4) Deze conclusie geldt uiteraard alleen voor die uitgangspunten die zijn doorgerekend. Wij wezen er in paragraaf twee, onder punt b, van ons vorige artikel (*ESB*, 30 januari 1974) op dat de geldigheid van met simulatie verkregen uitkomsten beperkt van aard is dan die welke langs analytische weg zijn gevonden. Daar staat dan doorgaans weer tegenover dat de laatste alleen kunnen worden gevonden uitgaande van doorgaans rigoureuze vooronderstellingen, die dikwijls de werkelijkheid geweld aandoen.

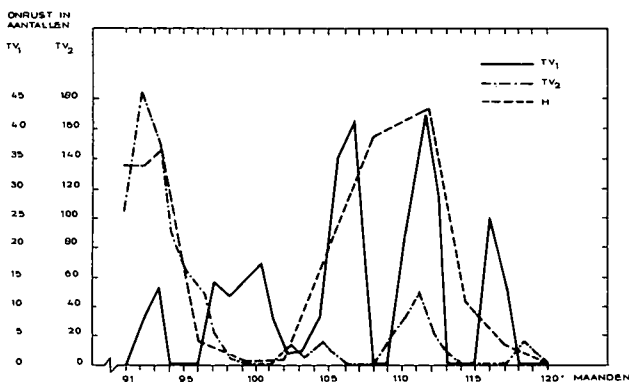
5) De in de tabellen 3, 4 en 5 opgenomen getallen zijn gemiddelden over een aantal runs voor de waarden van de parameters in tabel 2, zie *ESB*, 30 januari 1974.

teit éénduidig bepaald zou zijn. Helaas is niets minder waar 6). In tabel 5 hebben we als criteria voor de beschrijving van de stabiliteit gebruikt de verhouding tussen het gemiddelde en de standaarddeviatie van een reeks waarnemingen.

Tabel 5(5)

		Totale kosten $\frac{\mu}{\sigma}$	Techn. voorr. $\frac{\mu}{\sigma}$	Totale onrust $\frac{\mu}{\sigma}$
Formeel	N_1	4,20	2,06	0,88
	N_2	2,20	1,10	
Informeel	N_1	1,33	0,82	0,5
	N_2	1,77	0,76	

Figuur 12. Het verloop van de technische voorraad (TV_1 en TV_2) en de totale onrust (H) voor het informele model vanaf maand 91

Deze verhouding geeft een eerste indruk en het kan worden gebruikt als een middel om aan de mate van fluctuatie bepaalde kosten toe te rekenen. Daarnaast echter wordt het begrip stabiliteit gebruikt om een uitspraak te doen over het vermogen om te reageren op verstoringen. Vooral dit laatste is een belangrijk kenmerk voor de beoordeling van beslissingsprocedures. Uit figuur 12 blijkt duidelijk dat het informele model op de bron van verstoring in de vorm van een stochastische vraag zeer inadequaat reageert. Het formele model doet dit beter, omdat in de vorm van de schattingsprocedure met behulp van „exponential smoothing” een aanpassingsmechanisme is ingebouwd. Het zijn juist deze aanpassings-, zo men wil leermechanismen, die een belangrijke rol spelen bij het ontwerpen van adequate beslissingsprocedures. Het is vooral om die reden dat we het formele model verkiezen boven het informele. Hierbij moeten we overigens opmerken dat ook in het informele model op eenvoudige wijze een beter aanpassingsmechanisme zou kunnen worden ingebouwd door uit te gaan van de omvang van de neenverkopen in plaats van het aantal malen neenverkopen.

6. Samenvatting en conclusie

Samenvatting

Het gedrag van een organisatie kan worden beschreven door twee grootheden: *Proces en structuur*. Deze twee grootheden beïnvloeden elkaar wederzijds, d.w.z. het proces wordt beïnvloed door de structuur en omgekeerd. Voor de beschrijving van het proces kan gebruik worden gemaakt van procedures. In dit en de vorige drie artikelen in deze rubriek is nader ingegaan op het begrip procedure 7). We hebben eerst een onderverdeling gemaakt naar soorten procedures, nl. afbeeldings-, oplossings-, toetsings- en koppelingenprocedures. Deze procedures hebben we beschouwd als

elementen van één verzameling die we de beslissingsprocedure of beslissingsregel noemen. Er is op gewezen dat de oplossingsprocedures de neiging hebben de procedures die gebruikt worden bij de probleemspecificatie te overheersen, door relaties lineair te veronderstellen, door ordinale relaties kardinaal te maken, door verschillende doelfuncties te reduceren tot één doelfunctie enz. Een mogelijkheid om de analyse van de waargenomen werkelijkheid minder afhankelijk te maken van de specificatie die een oplossingsprocedure voorschrijft is simulatie. Deze methode hebben we dan ook in het beschreven voorbeeld gebruikt.

In ons voorbeeld, betrekking hebbende op de voorraadregulering, zijn we uitgegaan van één gegeven beslissingselement onder de veronderstelling dat het coördinatieprobleem is opgelost. We laten daarmee de invloed van de relaties tussen de beslissingselementen in de organisatie buiten beschouwing. We nemen dus aan dat de structuur van de organisatie geen verdere invloed uitoefent op het beschreven proces van het beslissingselement met betrekking tot het voorraadbeheer. Op deze wijze hebben we een beschrijving gegeven van een proces in enge zin 8). In latere artikelen zal nader in worden gegaan op de structuur.

Met behulp van het voorbeeld hebben we willen aantonen dat ook een analyse van informele beslissingsprocedures, een informeel proces in enge zin, kan worden uitgevoerd met behulp van simulatie. Bepaalde gedragskenmerken van de beslissers kunnen worden meegenomen in de beschouwing zoals, informatieverwerkend gedrag van de beslissers, onzekerheidsvermijding, leergedrag, „problem solving” en „problem search”, aspiratieniveau enz. Vooral het onderzoeken van de invloed van de aanpassingsprocedures is hierbij relevant. Hierbij hebben we ons gebaseerd op een aantal punten die door Cyert en March typerend worden genoemd voor het besluitvormingsproces in organisaties 9).

Bij het analyseren van informele processen gaat het er niet in eerste instantie om het proces te formaliseren, maar om een inzicht te krijgen in het effect van bepaalde (exogene of endogene) verstoringen. In dit opzicht moet men de procedure ook niet zien als een instructie, maar als een gepleegde werkwijze om de voorraadbeheerder nader inzicht te verschaffen in zijn werkzaamheden. Vanuit de organisatie kan, in relatie tot de andere beslissingselementen, worden besloten tot een andere ordening van de beslissingselementen, hetzij in de vorm van een wijziging van de formele structuur of van de informele structuur. Hierbij zal men een vergelijk maken met een formele beslissingsprocedure waarvan ook een beschrijving is gegeven.

Conclusie

Op grond van de analyse-uitkomsten blijkt dat niet in alle gevallen een formele beslissingsprocedure het beter doet dan een informele beslissingsprocedure, zeker niet als de aanpassingsprocedure bij de informele beslissingsprocedure nader wordt verfijnd. Een nader onderzoek naar aanpassingsprocedures (leerprocedures) zou vanuit dit onderzoek zinvol zijn, vooral als we een trendmatige vraagontwikkeling met eventuele seizoencomponenten toelaten. Voor het informele model zullen we patroonherkenning nader inhoud moeten geven in relatie tot leerprocessen 10). In het formele model moet gedacht worden aan een uitbreiding van voorspeltech-

6) We zullen in dit artikel verder geen aandacht besteden aan mogelijke definities van het begrip stabiliteit. We zullen daarop later in deze rubriek nog terug komen.

7) Zie *ESB*, 10 oktober 1973; *ESB*, 12 december 1973; *ESB*, 30 januari 1974.

8) Zie *ESB*, 8 augustus, blz. 716, e.v.

9) R. M. Cyert en J. G. March, *A behavioral theory of the firm*, Englewood Cliffs, 1963.

10) Zie bijv. L. Uhr, *Pattern recognition, learning and thought*, Englewood Cliffs, 1973.

nieren 11). Ook andere voorraadssystemen zouden op deze wijze kunnen worden geanalyseerd 12).

Onze bedoeling is slechts geweest om aan te geven hoe processen geanalyseerd kunnen worden onder verschillende omstandigheden.

A. Bosman
M. Geersing
R. R. van den Heuvel

(Deze rubriek wordt verzorgd door de afdeling Bedrijfs-economie van de Rijksuniversiteit te Groningen)

11) Zie bijv. E. G. F. van Winkel en D. J. Fraser, *Tijdreeksvoorspellingen en hun bewaking*, Brussel, 1970.

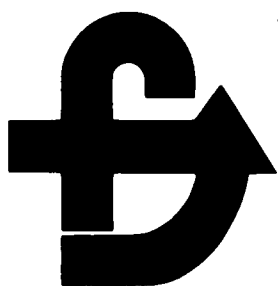
12) Zie bijv. S. Eilon en J. Emalek, An evaluation of alternate inventory control policies, *International journal of production research*, Vol. 7, No 1, 1968, blz. 3 - 14.

Behoeft uw staf uitbreiding?

Verzuimt dan niet ESB voor uw oproep in te schakelen.

ESB biedt u een grote trefzekerheid, óók bij aspirant-leidinggevende functionarissen in de commerciële, administratieve of aanverwante sectoren.

Adv.-afd. ESB
Postbus 42
SCHIEDAM

Fisconomie

De niet-belastingmiddelen en de begrotingsruimte

DRS. H. M. VAN DE KAR

De dekking van rijksuitgaven geschiedt voor het grootste deel met de opbrengst van de verschillende belastingen. Daarnaast leveren ook de zgn. niet-belastingontvangsten een bijdrage aan de uitgavendekking. Deze niet-belastingontvangsten vormen een bont geheel. Ertoe behoren onder meer de rente-ontvangsten van het rijk, de winstuitkeringen van staatsbedrijven en de opbrengsten van staatsdeelnemingen, de opbrengsten van de staatsloterij, de baten uit aardgaswinning, de opbrengsten van bestemmingsheffingen als omroepbijdragen en heffingen op lucht- en waterverontreiniging, de opbrengsten van allerlei retributies zoals schoolgelden en loodgelden, de inkomsten uit gerechtelijke boeten enz.

Uit tabel I blijkt dat de niet-belastingontvangsten in de laatste tien jaar aanzienlijk zijn toegenomen. Aanvankelijk groeiden ze sneller dan de belastingmiddelen, de laatste jaren gaan de accresen min of meer gelijk op.

Bezien we vervolgens de bijdragen van belastingontvangsten en niet-belastingontvangsten binnen de trendmatige begrotingsruimte voor 1974 (deze ruimte geeft zoals bekend, de middelengroei weer die beschikbaar is voor uitgavenvergroting of belastingverlaging) dan valt op dat de verhouding tussen de bijdrage van de niet-

Tabel 1. De verhouding belastingmiddelen/niet-belastingmiddelen binnen de rijksontvangsten

Jaar	Belastingontvangsten mln. gld.	Niet-belastingontvangsten	
		mln. gld.	als % v. d. bel.ontv.
1962	9.300	900	9,7
1964	12.000	1.200	10,0
1966	15.300	1.500	9,8
1968	18.400	2.400	13,0
1970	23.900	3.200	13,4
1972	32.400	4.900	15,1
1974	42.600	6.400	15,0

Bron: bijlage 8 van diverse miljoenennota's.

Deze rubriek wordt verzorgd door het Fiscaal-Economisch Instituut van de Erasmus Universiteit Rotterdam

belastingmiddelen (f. 1.120 mln.) en de bijdrage van de belastingmiddelen (f. 1.900 mln.) hier geheel anders ligt dan binnen de totale middelen. In deze ruimte is het aandeel van de niet-belastingontvangsten 59% van dat der belastingen, in de totale begroting 15%.

Minister Duisenberg zegt in de *Miljoenennota 1974* dat het aandeel van de groei van de niet-belastingontvangsten in de jaarlijkse begrotingsruimte steeds belangrijker wordt. Hoe is de groei van dit aandeel te verklaren en hoe moet deze groei worden beoor-

deeld? Alvorens op deze vragen wordt ingegaan zal eerst moeten worden vastgesteld hoe de bijdrage van de niet-belastingmiddelen aan de begrotingsruimte zich heeft ontwikkeld. In de *Miljoenennota 1974* wordt de constatering van de minister niet met cijfers toegelicht. Het hierna volgende overzicht (tabel 2) is samengesteld uit de gegevens van de achtereenvolgende miljoenennota's. Geprobeerd is om deze gegevens zo goed mogelijk onderling vergelijkbaar te doen zijn. Dit werd bemoeilijkt door de veelvuldige wijzigingen in de methode van berekening van de jaarlijkse begrotingsruimte. Het overzicht begint in 1962, het eerste jaar waarvoor de structurele begrotingsruimte werd berekend en de toetsing van de uitgavengroei aan deze ruimte plaatsvond.

1962 en 1963

In de *Miljoenennota 1961* werd de ruimteberekening voor de jaren 1962 en 1963 in grote trekken aangegeven. Als basis dienden de rijksontvangsten in 1961. De ruimte werd voor twee jaren berekend door een trendmatig reële groei van 11% op deze totale middelen toe te passen (gebaseerd op een trendmatig reële groei van het nationaal

inkomen van 8% per 2 jaar en een progressiewerking van 1 1/3). De jaarlijkse begrotingsruimte bleek aldus f. 500 mln. te zijn. Een verdeling van deze ruimte in reële trendmatige groei van belastingmiddelen en niet-belastingmiddelen werd niet gegeven. Op grond van de verhouding belastingontvangsten/niet-belastingontvangsten in het basisjaar zijn de aandelen in tabel 2 op resp. 450 en 50 mln. gesteld.

1964

In de *Miljoenennota 1964* werd de ruimte berekend voor de jaren tot en met 1967. Als basis fungeerden de totale middelen in 1963. De jaarlijkse structurele groeifactor van de middelen bleef gehandhaafd op 5 1/3%. Als gemiddelde begrotingsruimte resulteerde op die manier f. 600 mln. per jaar. De aandelen van belasting- en niet-belastingontvangsten in de ruimte werden ook in deze miljoenennota niet vermeld. In de tabel zijn deze aandelen berekend aan de hand van de verhouding van beide categorieën in de totale middelen 1963.

1965

De berekeningsmethode werd gewijzigd. De wijziging betrof in de eerste plaats de rol van de niet-belastingontvangsten. Minister Witteveen wees erop dat een deel van de niet-belastingontvangsten dient ter dekking van bepaalde overheidsuitgaven, de zgn. zelfdekkende uitgaven. Een voorbeeld hiervan zijn de omroepbijdragen. Dergelijke uitgaven en hun dekking zouden bij de ruimteberekening en de toetsing buiten beschouwing kunnen blijven (netto-methode). Deze handelwijze behoeft in beginsel niet in strijd te zijn met de filosofie van het structurele begrotingsbeleid. In dit beleid wordt de feitelijke uitgavengroei getoetst aan de trendmatige groei van de middelen. Overtreft de uitgavengroei deze ruimte dan is extra-dekking nodig; het begrotingstekort mag — afgezien van conjunctuurpolitieke overwegingen — niet worden gewijzigd. Bij zelfdekkende uitgaven is de vereiste dekking per definitie aanwezig. Men zou deze uitgaven eventueel buiten de toetsing kunnen laten. De ruimte moet dan worden verminderd met het aandeel van de desbetreffende niet-belastingmiddelen in de trendmatige groei van de middelen.

Ten einde in de tabel de vergelijkbaarheid tussen de jaren te behouden is de in de miljoenennota berekende ruimte verhoogd met het verschil tussen de feitelijke en de trendmatige groei van dat deel van de niet-belastingontvangsten dat betrekking heeft op de in de miljoenennota aangegeven zelfdekkende uitgaven.

Een tweede methodewijziging betrof een bijstelling van de ruimte in verband met het gestegen prijspeil. Wij zullen hier niet ingaan op het voor en tegen van dergelijke correcties. Verwezen wordt naar de opmerkingen van Oort en De Man hierover 1). In de tabel is met de toegepaste correcties voor prijsstijgingen rekening gehouden door deze bijstellingen toe te rekenen aan de belastingontvangsten (in de *Miljoenennota 1970* werd n.l. gesteld dat de bijstellingen moeten worden gezien als aanpassingen van het basisbedrag op grond waarvan het trendmatige accres van de belastingmiddelen wordt berekend).

1966

De netto-methode werd verlaten. Voor de eerste maal werd nu de ruimte (die berekend werd voor een tweejaarsperiode) gesplitst in de trendmatige groei van de belastingontvangsten en, wat genoemd werd, de gemiddelde groei van de niet-belastingontvangsten in 1965 (m.u.v. de opbrengst van de Breedbandtransactie). De jaarlijkse trendmatige groei van de belastingontvangsten werd gesteld op 6%. Daarbij werd gerekend met een progressiefactor van 1 1/3%. Niet duidelijk is hoe de gemiddelde groei der niet-belastingontvangsten werd bepaald. Vergelijkt men het aandeel van de niet-belastingmiddelen in de ruimte met hun basis dan blijkt de groei ruim 7% te zijn. Kennelijk werd de inkomenselasticiteit van de niet-belastingontvangsten hoger geschat dan die van de belastingmiddelen. Gelet op de aard van de niet-belastingontvangsten is een grotere progressie op het eerste gezicht niet waarschijnlijk.

1967

De methodiek bleef die van het voorgaande jaar, wel werd de ruimte aangepast. De trendmatige groei van het nationale inkomen werd op 4,8% gesteld (i.p.v. 4,5%). Voorts werden de ontvangsten van 1966 als basis genomen. Het aandeel van de belastingmiddelen nam daardoor toe. De in 1966 berekende gemiddelde groei van de niet-belastingontvangsten werd te krap gevonden en werd opgetrokken tot f. 150 mln. De trendmatige groei van deze ontvangsten zou, volgens de toelichting, min of meer samenhangen met de nominale stijging van de uitgaven. Deze bijstelling betekende dat, op basis van de niet-belastingontvangsten in 1966, werd uitgegaan van een trendmatige groei van 10%, tegenover een trendmatige groei van 6,4% voor de belastingontvangsten.

Het als trendmatig aangeduide niveau van de niet-belastingmiddelen blijkt zich op die manier snel te bewegen in de

richting van het feitelijke niveau van deze ontvangsten.

Bij de toetsing bleek dat de ruimte aanzienlijk zou worden overschreden. Tot de dekkingsmaatregelen werden verhogingen van een aantal niet-belastingontvangsten gerekend waardoor de feitelijke groei van deze middelen de trendmatige met f. 268 mln. zou overtreffen. Deze extra-groei werd echter formeel niet tot de ruimte gerekend.

1968

De ruimte werd voor vier jaren vooruit berekend. Het basisjaar bleef 1966. De progressiefactor werd verlaagd tot 1,25. Van de gemiddelde jaarlijkse ruimte (f. 1.250 mln.) werd, evenals in 1967, f. 150 mln. beschouwd als trendmatige groei van de niet-belastingontvangsten. In werkelijkheid werd evenwel de feitelijke groei van de — relevante — niet-belastingmiddelen tot de ruimte gerekend door het verschil tussen de feitelijke en de trendmatige groei in mindering te brengen op de groei van de uitgaven. Een onderscheid naar zelfdekkende en niet-zelfdekkende uitgaven werd overigens niet gemaakt. Evenmin werd aangegeven of, en zo ja voor welk deel, de feitelijke groei conjuncturele componenten bevatte.

1969, 1970 en 1971

Voor deze jaren bleef de berekening volgens de *Miljoenennota 1968* gehandhaafd. Wel vond in 1970 en 1971 bijstelling plaats in verband met prijsstijgingen (met resp. f. 110 en f. 160 mln.).

1972

Als basis werden de belastingontvangsten 1971 genomen, de trendmatige groei van de belastingontvangsten bleef ongewijzigd 6%. Voorts werd in dit jaar formeel de feitelijke groei van de niet-belastingontvangsten tot de ruimte gerekend.

1973

De trendmatige groei werd verlaagd tot 5%, de basis schoof op naar 1972. Ook in 1973 werd de feitelijke groei van de niet-belastingmiddelen aan de ruimte toegevoegd.

1) C. J. Oort en G. de Man, *De Zijlstranorm in theorie en praktijk, Economisch Kwartaal-overzicht AMRO-Bank*, nr. 12, 1968, blz. 22-23.

Het basisjaar is 1973, de groeivoet blijft ongewijzigd. Het feitelijk accres van de niet-belastingontvangsten wordt als ruimte beschouwd. (In tabel 2 is geen rekening gehouden met de bijstelling van de ruimte voor 1974, die een gevolg is van de gewijzigde opvattingen over het structureel aanvaardbare begrotings-tekort).

Tabel 2. De verhouding belasting-middelen/niet-belastingmiddelen binnen de trendmatige begrotingsruimte

Jaar	Accres		als % v. d. bel.ontv.
	belasting-ontvangsten mln. gld.	niet-belastingontvangsten mln. gld.	
1962	450	50	11
1963	450	50	11
1964	540	60	11
1965	600	260	45
1966	800	100	12,5
1967	970	420	43
1968	1100	365	33
1969	1100	455	41
1970	1210	480	40
1971	1260	670	53
1972	1600	715	45
1973	1570	660	42
1974	1900	1120	59

Uit de tabel blijkt dat de bijdrage van de niet-belastingmiddelen aan de structurele begrotingsruimte inderdaad fors is toegenomen als we het huidige begrotingsjaar vergelijken met de eerste jaren dat het structurele begrotingsbeleid werd toegepast. De toeneming houdt duidelijk verband met de methodewijziging die heeft plaatsgevonden: de trendmatige groei van de niet-belastingontvangsten heeft — aanvankelijk verscholen in de vorm van de nettomethode, maar allengs meer openlijk — plaatsgemaakt voor het feitelijke accres. De opvatting dat er sprake is van een voortdurende stijging van het aandeel van de niet-belastingmiddelen in de ruimte wordt door dit overzicht niet bevestigd. De feitelijke accresen vertonen een wisselend beeld.

Of men nu de feitelijke groei van de niet-belastingontvangsten direct aan de ruimte toevoegt of dat slechts het trendmatige deel als ruimte wordt opgevoerd en het saldo van feitelijke en trendmatige groei als dekking dient bij overschrijding van de ruimte maakt, zoals gezegd, geen verschil. Wel verdient het aanbeveling om, indien men wenst vast te houden aan het opnemen van de feitelijke groei, bij de presentatie een onderscheid te maken naar groei van de niet-belastingmiddelen bij ongewijzigd beleid en de tarief- c.q. prijsverhogingen die in het begrotingsjaar zullen plaatsvinden om extra-dekking op te leveren (vergelijk het jaar 1967). Waar het echter om gaat, is of het verschil tussen feitelijk en trendmatig accres van de niet-belastingmiddelen op één lijn mag worden gesteld met de *autonome* be-

lastingmaatregelen binnen een dekkingsplan. Een plezierige kant van het structurele begrotingsbeleid is immers dat conjuncturele mee- of tegenvallers aan de ontvangstenzijde niet automatisch tot uitgavenvergrotingen resp. -verlagingen leiden. Door dit automatisme te herstellen voor een — belangrijk — deel van de ruimte kan de conjuncturele neutraliteit van het structurele begrotingsbeleid worden verminderd.

Bij de behandeling van de begroting 1970 werd de minister van Financiën naar deze kwestie gevraagd 2). Hij beaamde dat het opnemen van de feitelijke groei van de niet-belastingontvangsten zou kunnen betekenen dat een deel van de ruimte fluctueert met de conjunctuur. De begroting heeft dan echter nog niet procyclisch te worden indien het niet-belastingontvangsten betreft die gekoppeld zijn aan bepaalde uitgaven. Inderdaad kan men er vrede mee hebben dat de feitelijke stijging van de niet-belastingontvangsten tot de ruimte wordt gerekend indien en voor zover het aanpassingen van tarieven betreft aan de gestegen kosten van de desbetreffende overheidsdiensten. Een aanzienlijk deel van de niet-belastingontvangsten heeft evenwel géén betrekking op dergelijke zelfdekkende uitgaven. Denk aan aardgasbaten, winstuitkeringen, renteontvangsten, e.d. En juist deze categorieën groeien snel!

Het antwoord van de minister bevatte voorts de opmerking dat het niet goed mogelijk zou zijn om de conjuncturele

fluctuaties in de niet-belastingontvangsten te kwantificeren. Ook meende hij dat, indien er een relatie zou zijn tussen bijvoorbeeld winsten en renteontvangsten enerzijds en de conjuncturele situatie anderzijds, er zodanige vertragingen in zouden zitten dat we er ons niet druk over zouden behoeven te maken.

Het antwoord van de minister heeft kennelijk niet kunnen overtuigen: bij begrotingsbehandelingen in latere jaren zijn soortgelijke vragen opnieuw gesteld. De kwestie is derhalve nog niet uit de wereld. Gelet op de grote bijdrage van de niet-belastingmiddelen aan de ruimte voor 1974 (en op het groeiende aandeel van bijvoorbeeld de aardgasbaten in de niet-belastingontvangsten) enerzijds en de te verwachten ontwikkeling van bestedingen en prijzen anderzijds mag worden vastgesteld dat een hernieuwde bezinning op de rol van de niet-belastingontvangsten in de begrotingsruimte op zijn plaats zou zijn. Het moet in dit verband worden betreurd dat de studiegroep Begrotingsruimte, die vorig jaar uitvoerig heeft gerapporteerd over grondslagen en uitvoering van het structurele begrotingsbeleid zich over deze kwestie niet heeft uitgesproken noch heeft uitgelaten.

H. M. van de Kar

2) Vragen en antwoorden ter voorbereiding van de algemene financiële beschouwingen over de Rijksbegroting voor het dienstjaar 1970, zitting 1969/1970, Kamerstuk 10.300 no. 2, blz. 2; no. 3, blz. 3.

Claude Abraham en André Thomas: *Micro-economics; optimal decision making by private firms and public authorities*. D. Reidel Publishing Company, Dordrecht/Boston, 1973, XIX + 507 blz.

Dit is de in het Engels vertaalde en bewerkte versie van een oorspronkelijk in 1966 bij Dunod te Parijs verschenen boek 1). In het voorwoord verwijzen de auteurs naar de colleges die M. Boiteux van 1957 tot 1960 gaf aan het Centre d'Etudes des Programmes Economiques te Parijs onder — naar uit de Franse editie blijkt — de titel „Allocation optimale des ressources dans l'entreprise et dans la Nation”. De huidige vorm ontstond uit colleges die de auteurs gaven aan de Ecole Nationale de Génie Rural, des Eaux et Forêts en de Ecole Nationale des Ponts et Chaussées. De naam van de laatste instelling wekt bij iedereen die zich niet geheel een economisch analfabeet weet associaties

met Jules Dupuit die immers in 1844 in de *Annales des Ponts et Chaussées* zijn inmiddels befaamde artikel publiceerde over openbare werken en het nut dat zij voor de gemeenschap opleveren, in 1849 gevolgd door zijn beschouwing over de prijsvorming bij het vervoer. In de hoofdstukken VI en volgende schenken de auteurs dan ook uitvoerig aandacht aan de problemen waarvan de analyse op Dupuits werk kan worden teruggevoerd en waarbij hun aandacht vooral gericht is op de bijdragen van „French engineers turned economists”

1) *Microéconomie. Décisions optimales dans l'entreprise et dans la nation*, 2e druk, 1970.

(blz. 235). Het bijzondere karakter dat het boek daardoor heeft gekregen is wellicht ook de reden waarom dit omvangrijke werk in het Engels werd vertaald. Een inleiding in de micro-economie die uitvoerig stilstaat bij investerings- en amortisatievraagstukken, intertemporele optimalisatie van de inkomensstroom en andere calculatietechnieken, en dat daardoor een sterk praktisch georiënteerd welvaartstheoretisch karakter draagt, verdient inderdaad gereede belangstelling.

De specifieke benadering verraaft zich eveneens in de indeling van de eerste hoofdstukken. Hoofdstuk I handelt over de produktie en na de op blz. 1 geïntroduceerde pre-historische visser krijgt men in een bestek van 50 pagina's de moderne produktietheorie kernachtig uiteengezet. De stijl is zo gecondenseerd, dat tussen de analyse ook reeds belangrijke opmerkingen over het (overheids)beleid kunnen worden gemaakt waaraan soms in andere boeken tientallen moeizame pagina's zijn gewijd 2). In hoofdstuk II volgt de theorie van het consumentgedrag en hoofdstuk III handelt vervolgens over het economisch evenwicht. In hoofdstuk IV komen de lijnen bijeen in de bespreking van de theorie van het maatschappelijk optimum. Er resteren dan nog zo'n 300 pagina's, maar intussen heeft de lezer op snelle wijze kennis gemaakt met de hoofdzaken uit de moderne theorie: de condities voor een optimaal resultaat onder veronderstellingen zoals die uiteindelijk werden bevestigd en/of scherper geformuleerd m.b.v. wiskundige technieken als de lineaire programmering en de verzamelingenleer.

Centraal staat de theorie van de produktie, waarover de auteurs opmerken:

„...it might seem helpful to define production in terms of its ultimate value to the consumer, disregarding the initial concept of the process by which materials are transformed. In fact this is not a very useful approach. On the one hand, the value or utility of a product is both an economic and a philosophical idea, which is very difficult to make precise... On the other hand, ... every definition is more or less arbitrary and runs the risk of excluding some activities. In the final analysis, it seems preferable to follow Frisch and to adopt a very broad definition of production, covering every organised human activity” (blz. 2).

Ik meen dat de auteurs in de uitwerking van deze gedachte op aantrekkelijke wijze zijn geslaagd. In slechts enkele pagina's geven zij duidelijk aan in hoeverre de analyse van de produktie samenhangt met en mede wordt bepaald door institutionele factoren, de specifieke kenmerken van het produktieproces, alsmede hoezeer de theorie van de produktie, die in feite over fysieke processen handelt, de behoefte aan een algemene waardemaatstaf doet gevoelen, die in dit geval gevonden wordt in het prijzensysteem (blz. 2/6). Dat mag weinig schijnen, maar het is

goed wanneer zulks eens expliciet op deze wijze wordt vastgesteld. Verder gaat het boek recht toe recht aan op het doel af. De produktietheorie wordt gepresenteerd in het bekende jasje van de marginale analyse, maar bij de introductie van de problematiek op blz. 8/11, is het duidelijk, dat de auteurs eerst even hebben gedacht aan de techniek van de lineaire programmering voordat ze een letter op papier zetten. Ziet men dat niet direct, dan komt men er op blz. 20 e.v. wel achter; ook dat de auteurs zonder plichtplegingen terugrijpen op een — bekend veronderstelde — vectornotatie en de verzamelingenleer. Voor de wiskundig aangelegde lezer zal zulks de zaak ongetwijfeld duidelijker, want algemener maken.

Het hoofdstuk over de consumptie is geheel axiomatisch opgebouwd en voert snel naar de Slutsky-vergelijking en het elasticiteitsbegrip. Het wordt afgesloten met een — binnen de gepresenteerde aanpak zeker geen overbodige — waarschuwing in de vorm van een kritiek op het gebruik van de homo economicus, dat aan de behandeling inherent is. Axiomatisch is ook hoofdstuk III over het economische evenwicht. Vooral de samenvatting van het werk van G. Debreu waarmee het besluit, maakt duidelijk, dat er voor de niet in de verzamelingenleer ingevoerde lezer weinig echt te genieten valt, te meer ook omdat de auteurs zich hier slechts ten doel stellen: „to give a brief glimpse of the theory, to the exclusion of all mathematical proof” (blz. 118) en derhalve nogal wat wiskundige kennis bekend veronderstellen. Kern van het hoofdstuk vormt de strikt wiskundige behandeling van de theorie van het prijsmechanisme, met — terecht — grote aandacht voor de stabiliteitsvoorwaarden en voor de implicaties voor het beleid inzake prijsvorming en belastingheffing. Consequent wordt in dit hoofdstuk afgeweken van de sinds Marshall gebruikelijke methode de prijs als onafhankelijke variabele op de verticale as af te beelden.

De wijze van presentatie in de besproken hoofdstukken doet mij vermoeden, dat het boek niet te snel een plaats zal vinden op de boekenlijsten van onze universiteiten, tenzij de docent het als een uitdaging beschouwt om de (weggelaten) wiskundige techniek waarop de behandeling steunt in zijn colleges aan te bieden. Bijzonder geschikt lijken deze hoofdstukken voor studenten in de wiskunde die inzicht willen krijgen in „de plaats van de wiskunde te midden van het geheel der wetenschappen en de relatie van wetenschap en de samenleving waarin deze wetenschap tot ontwikkeling wordt gebracht”, waarvoor onlangs in een rapport van een subfaculteitscommissie aan de Universiteit van Amsterdam werd gepleit 3).

Toch zou het onjuist zijn om op grond van dit vermoeden voor econo-

men tot een afwijzend of zuinig oordeel te geraken. De laatste 300 pagina's vormen in combinatie met het voorgaande uitermate aantrekkelijke lectuur over onderwerpen die doorgaans niet of niet zo uitvoerig binnen het kader van een inleiding in de micro-economie worden aangetroffen. Het aan de theorie inherente automatisme, dat uit de strikt wiskundige presentatie van de eerste 200 pagina's naar voren treedt, zal de lezer er, gemakkelijker dan bij een meer verbale en dus uitvoeriger presentatie het geval is, van doordringen in welke mate al oude onderdelen van de economie modelmatig blijken te zijn resp. kunnen worden opgezet. De algemeen bekende conclusies worden daardoor duidelijker in hun beperkingen doorzien, hetgeen allerminst behoeft te voeren tot een wat kribbige verwerping ervan. Al ontstaat voor de eerste helft van het boek zeker de neiging te denken aan de overweging van Marshall 4):

„...I know I had a growing feeling. ...that a good mathematical theorem dealing with economic hypotheses was very unlikely to be good economics: and I went more and more on the rules — 1. use mathematics as a shorthand language, rather than as an engine of inquiry; 2. keep to them till you have done; 3. translate into English; 4. then illustrate by examples that are important in real life; 5. burn the mathematics; 6. if you can't succeed in 4, burn 3”.

Het nadere commentaar dat de schrijvers zelf aan de presentatie van hun theorie verbinden, op blz. 164 e.v., maakt duidelijk, dat voor henzelf de bezwaren die Marshall voorspelde niet opgaan 5). De betreffende opmerkingen over de „Limitations of the theory of the economic optimum” komen voor in het vierde hoofdstuk over het maatschappelijk optimum, dat juist door de wiskundige aanpak voortreffelijk genoemd moet worden om de strakke opzet en de aandacht die op het eind wordt geschonken aan de introductie van collectieve goederen.

Hoofdstuk V handelt over de intertemporele optimalisatie van de inkomensstroom door de consument en door de producent, waarbij wordt teruggegrepen op het werk van Irving Fisher. Nieuw is dat alles derhalve niet, maar wel duidelijker dan wat elders wordt aangetroffen en uitvoeriger 6).

2) Men zie in dit verband ook Par. 8 hoofdstuk VI.

3) Zie: *Folia Civitatis*, 24 maart 1973, blz. 3.

4) In een brief aan A. L. Bowley. Zie: *Principles of economics*, negende (variorum) editie, verzorgd door C. W. Guillebaud, Londen enz., 1961, deel II, blz. 775.

5) Weliswaar hebben zij stap 5 half opgevolgd, maar er toch geen bezwaar in gezien stap 3 niet te ondernemen, zodat men nu kan nagaan wat de schrijvers van 1 en 4 hebben gemaakt.

6) Zie bijv. T. Scitovsky, *Welfare and competition*, herziene druk, Londen, 1971, blz. 191 e.v. en M. Blaug, *Economic theory in retrospect*, herziene druk, Homewood, Ill., 1968, blz. 533 e.v.

Hoofdstuk VI behandelt het verschijnsel van de marginale kosten en de vraag of de prijsstelling ook op basis daarvan dient te geschieden. Vooral de discussie over de prijsstelling in situaties waarin een wisselend beroep op de productiecapaciteit wordt gedaan en de analyse van de bepaling van de in zulke gevallen optimale productiecapaciteit is bijzonder aantrekkelijk; het is ook het terrein waarop de bijdrage van de „French engineers turned economists” het beste uit de verf komt.

De resterende hoofdstukken VII t/m XII handelen alle over het vraagstuk van de investeringsbeslissing waarvoor het podium in feite in het voorafgaande is gezet: in het algemeen, door de staat, vervanging en afschrijving en keuzezeggend in onzekere situaties, alsmede een hoofdstuk over kostenrekening in het bedrijf (d.w.z. de visie van de „engineer and the managing director”). Het zijn juist deze hoofdstukken die aan het boek, als gezegd, uiteindelijk zijn bijzondere karakter verlenen en er valt heel wat — voor het eerst of ter herhaling — uit op te steken. Maar voor studenten zal e.e.a. wel betekenen, dat het boek een plaats krijgt op doctoraal niveau waar problemen worden behandeld die doorgaans buiten het curriculum vallen,

terwijl zulks eigenlijk niet te verantwoord is. De kloof die m.i. het gehele boek — dat bovendien als kenmerk vertoont te steunen op overwegend Franstalige literatuur welke zeker onder de aandacht verdient te worden gebracht van een overwegend angelsaksisch georiënteerde discipline — scheidt van de gangbare inleidingen in de micro-economie zal dan evenwel eerst moeten worden overbrugd, bijvoorbeeld met C. Tisdell 7), al komen voor dat doel, naar behoefte, ook in aanmerking boeken als die van Newman, Quirk en Saposnik, en Becker 8). Het vak is de laatste twee decennia in de tijdschriftliteratuur reeds danig aan het veranderen. Thans kondigen die veranderingen zich in de handboeken aan. Die ontwikkeling verdient te worden toegejuicht.

P. J. Uitermark

7) *Microeconomics: the theory of economic allocation*, Sydney enz., 1972.

8) P. Newman, *The theory of exchange* Englewood Cliffs, N.J., 1965. J. Quirk en R. Saposnik; *Introduction to general equilibrium theory and welfare economics*, New York enz., 1968. G. S. Becker, *Economic theory*, New York, 1971.

Dr. A. J. Bindenga: Het vrije beroep van accountant. Samsom N.V., Alphen aan den Rijn, 1973, 513 blz., f. 57,50.

Dit boek is de handelsuitgave van het door collega Bindenga geschreven proefschrift, waarop hij op 24 mei 1973 promoveerde tot doctor in de economische wetenschappen aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Het boek bevat na de tekst van 400 blz. nog 24 blz. aan voetnoten, een Engelse samenvatting, een lijst van geraadpleegde literatuur van 25 blz. en een trefwoordenregister. De probleemstelling van de studie wordt door de schrijver in de Inleiding (hoofdstuk I) in een viertal vragen samengevat.

1. Wat is de inhoud van het begrip vrij beroep en in hoeverre oefenen ontwikkelingen in de maatschappij hierop invloed uit?
2. Wat is de functie van het accountantsberoep en welke ontwikkelingen in deze functie zijn mogelijk?
3. Op welke wijze vindt de vervulling van de functie van het accountantsberoep plaats?
4. Wat zijn de consequenties voor de functievervulling als gevolg van de in ad 1 en ad 2 genoemde ontwikkelingen?

Hoofdstuk II geeft onder de titel: „Het vrije beroep als professioneel beroep” een uitvoerige beschouwing van de kenmerken en de grenzen van het vrije beroep. Vervolgens worden moge-

lijke ontwikkelingen geschetst, waarbij in het bijzonder aandacht wordt geschonken aan de maatschappelijke ontwikkeling welke de grenzen tussen zelfstandig vrij beroep en commercieel bedrijf doet vervagen.

In hoofdstuk III komen de „Resultaten van een onderzoek” aan de orde, dat door de schrijver zowel in Nederland als in de Verenigde Staten is ingesteld. Terecht relateert de schrijver de uitkomsten. In een opmerking als „Statistisch zal het onderzoek geen aanspraak op deugdelijkheid kunnen maken” proeft men de voorzichtigheid van de openbare accountant. De conclusies uit het onderzoek zijn m.i. mede gelet op de inhoud van de vragen niet meer dan een globale indruk.

Eerst in hoofdstuk IV, „Het openbare accountantsberoep”, komt het eigenlijke onderzoeksgebied aan de orde. De historische ontwikkeling wordt uitvoerig geschetst. Opmerkelijk in de beschrijving van het Amerikaanse accountantsberoep is de vermelding van de voortdurende bemoeienis van de overheid aldaar met het beroep. Aan het slot van het hoofdstuk doet de schrijver een poging om te komen tot een internationale grondslag voor de huidige functie. Daarbij is het uitgangspunt het geven van oordelen waaraan behoefte bestaat, hetgeen met een aantal voorbeelden wordt toegelicht. De

drager van het oordeel moet onafhankelijk en deskundig zijn. Het hoofdstuk besluit met een beschrijving van de vormen van de beroepsuitoefening, in het bijzonder ook van de samenwerking die daarbij steeds meer op de voorgrond treedt.

In hoofdstuk V, „De toekomst voor de openbare accountant”, geeft de schrijver interessante bespiegelingen over hoe het in de toekomst zou kunnen worden. Daarbij is door hem het begrip accountant als een team van samenwerkende accountants opgevat. Dit hangt sterk samen met de noodzakelijke uitbreiding van het kennisgebied van de accountant, hetgeen nodig is om de steeds groter wordende ondernemingen te kunnen overzien. Het oordeel van de accountant zal volgens de schrijver niet beperkt kunnen worden tot financiële verantwoordingen, omdat de informatiebehoefte in de samenleving meer gericht zal zijn op kennis ten aanzien van het al of niet optimaal samenwerken van de productiefactoren (maatschappelijke rentabiliteit). Ik erken dat aan een oordeel op dit terrein behoefte bestaat, doch ik vraag mij af of de huidige maatschappelijke structuren geen rem zijn op dergelijke ontwikkelingen. Ik zou mij eerder kunnen voorstellen, dat dergelijke onderzoeken door overheidsaccountants worden verricht, waarvan de kosten worden bestreden uit publieke middelen. Wat de ontwikkeling ook moge zijn, het oordeel zal de grondslag blijven van de accountantsfunctie. Persoonlijk zie ik de uitbreiding voorlopig meer in de richting van de behoeften zoals het bedrijfsleven vraagt.

Hoofdstuk VI draagt de titel „Enkele opmerkingen over de uitoefening van het openbaar accountantsberoep in samenwerkingsverbanden”. Ook hiervoor is onderzoek verricht aan de hand van een in het boek opgenomen vragenlijst. De gevonden opvattingen worden getoetst aan algemeen bekende begrippen omtrent interne organisatie en ideeën van enkele organisatiedeskundigen.

Bijzonder interessant is hoofdstuk VII. „Enige uitgangspunten voor de organisatie van het openbaar accountantsberoep”, hetgeen nog beter blijkt uit de titels van de onderdelen: „Het zelfstandige vrije beroep van de accountant en de tendenties tot deprofessionalisering en institutionalisering”, „Uitgangspunten voor een accountantsbedrijf” en „Het accountantsbedrijf en zijn organisatie”. De schrijver gaat hierbij uit van de door hem voorgestane bredere taak van de accountant „nieuwe stijl”. Het moge waar zijn dat de alleenwerkende, zelfstandige accountant tot een uitstervend ras behoort, dit heeft m.i. nog niet te betekenen dat er in de toekomst geen ruimte zal zijn voor een groep accountants die er de voorkeur aan geeft te werken in het verband van kleinere organisaties. Die zijn dan weliswaar

niet in staat in onze maatschappij het gehele pakket van diensten van zeer grote organisaties aan te bieden, doch zij kunnen alleszins in staat zijn te voldoen aan de behoeften van kleine en middelgrote bedrijven.

De schrijver voorziet overigens wel dat het bemannen van het zeer grote accountantsbedrijf nog vele problemen oproept. Dit blijkt bijv. uit zijn opmerking (blz. 392) dat van het personeel van de huidige accountantskantoren waarschijnlijk het grootste gedeelte slechts geschikt is voor het specialisme financiële verantwoording en een aantal steunafdelingen. Slechts enkelen zouden geschikt zijn om de functie van regiohoofd te vervullen. De vraag komt dan op of in andere disciplines de situatie zoveel gunstiger is. Kennelijk voorziet de schrijver een tekort aan voldoende generalistisch ingestelde beroepsbeoefenaren, hetgeen hij terecht een fundamenteel probleem van de gehele maatschappij noemt. Er ontbreekt, helaas, een aanduiding van de richting waarin de schrijver de oplossing zoekt.

Het boek is niet alleen van belang voor accountants in het vrije beroep. Ook andere accountants, economen en studerende voor het beroep van accountant kan lezing worden aanbevolen, omdat het veel en nuttige informatie geeft over talrijke problemen die thans in discussie staan.

C.P.A. Bakker

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL ROTTERDAM B.V.

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Rochussenstraat 223, Rotterdam 3003
Tel. (010) 76 11 88

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein: Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

(Buiten openingstijden neemt onze automatische telefoonbeantwoorder uw bestellingen op, onder nr. (010) 23 46 92).

(I.M.)

Sociale zekerheid tot (w)elke prijs? Kluwer BV, Deventer, 1973, 120 blz., f. 18,50.

Bevat de voordrachten gehouden op het congres ter gelegenheid van het 16e lustrum van de juridische faculteitsvereniging QBDBD aan de Vrije Universiteit op 19 en 20 december 1972. De voordrachten zijn:

- Mr. J.G. Rietkerk, De dynamiek van de sociale verzekering;
- J. Hey, Sociaal beleid in de praktijk;
- L. de Graaf, Het sociale zekerheidsstelsel mede als instrument voor een rechtvaardiger inkomensverdeling;
- Mr. Th.J.A.M. van Lier, Politieke strijdpunten bij de sociale verzekering;
- Ir. J.J. Dooren, De uitvoeringsorga-

nisatie van de sociale verzekering, gezien tegen de achtergrond van de ontwikkeling van de sociale zekerheid.

Bevat als bijlagen:

- Overzicht van de voornaamste bestaande sociale uitkeringsvoorzieningen;
- enkele veel voorkomende begrippen nader uitgewerkt;
- voornaamste politieke en maatschappelijke stromingen ten aanzien van de sociale verzekering;
- samenvatting van rapport Berenschot en Bosboom en Hegener over de vereenvoudiging van de uitvoering der sociale verzekering;
- Europese Economische Gemeenschap en sociale verzekering.

Ter versterking van de onderzoekafdeling bestaat bij het

DRENTS ECONOMISCH TECHNOLOGISCH INSTITUUT

de mogelijkheid tot aanstelling van een

STAFMEDEWERKER

die vnl. zal worden ingeschakeld bij onderzoekwerkzaamheden ten behoeve van de integrale beleidsvoorbereidingen op provinciaal en interprovinciaal niveau.

Vereisten:

- belangstelling voor regionaal economisch onderzoek
- goede contactuele en redactionele kwaliteiten
- onderzoekervaring
- moet in teamverband kunnen werken.

Opleiding:

doctoraal examen sociale economie met kwantitatieve keuze-vakken.

Salaris:

mede afhankelijk van leeftijd en ervaring, ten hoogste f. 3349,— per maand, excl. 7½% vakantietoeslag (salarisregeling per 1 - 8 - 1973).

De Interprovinciale ziektekostenregeling en het verplaatsingskostenbesluit van de Overheid zijn van toepassing. Er wordt geen AOW-premie ingehouden.

Belangstellenden worden verzocht hun eigenhandig geschreven sollicitaties vergezeld van een curriculum vitae, waarin onder meer opleiding, ervaring en huidig salarisniveau zijn opgenomen, en voorzien van een recente pasfoto, binnen 14 dagen na verschijning van deze advertentie te zenden aan de directeur van het D.E.T.I., Postbus 142, Assen. Eventueel kan telefonisch nadere informatie worden verstrekt door de adjunct-directeur Drs. S. Martin, tel. 05920-12547.

n.v.vereenigde glasfabrieken

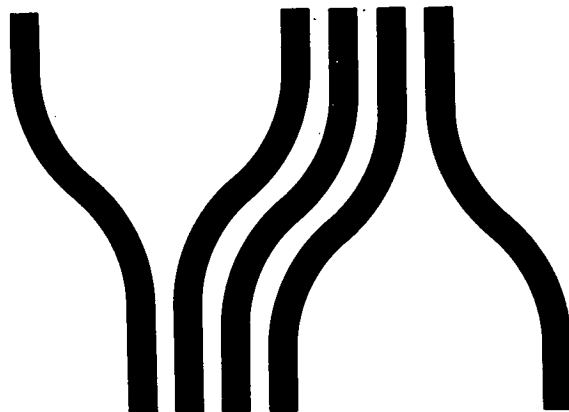
In verband met promotie van de huidige
functionaris vragen wij

hoofd budgetbureau

De gedachten gaan uit naar een bedrijfs-
econoom met kennis van budgetterings
methodieken.

Goede contactuele eigenschappen en
inventiviteit zijn vereist om de zich voor-
doende problemen tot een oplossing te
brengen.

Sollicitaties dienen te worden gericht aan
de Directie Personeelszaken,
Buitenhavenweg 114-116 te Schiedam.

N.V. Vereenigde Glasfabrieken

Hoofdkantoor Schiedam; Buitenhavenweg 114-116.

Tot het concern behoren

drie verpakkingsglasfabrieken te
Schiedam, Leerdam en Maastricht.

De B.V. Koninklijke Leerdam en de

B.V. Kristalunie Maastricht, producenten
van glazen en kristallen gebruiksvoorwerpen.

De B.V. Veglaplast, producent van
kunststofverpakkingen te Etten-Leur.

De B.V. Dijkstra Vereenigde te Amsterdam,
leverancier van glas en materiaal voor
ziekenhuizen en laboratoria.